

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

**ФАКУЛЬТЕТ ДОШКІЛЬНОЇ, ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА
МИСТЕЦТВ ІМЕНІ ВАЛЕНТИНИ ВОЛОШИНОЇ**

КАФЕДРА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на тему: РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПРОЦЕСІ КОЛЕКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Студентки 2 курсу МВППЗ групи
Освітньої програми Початкова освіта
Інклюзивна освіта
Спеціальності 013 Початкова освіта
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістр
Никончук Наталі Дмитрівни

Науковий керівник: **Комарівська Н.О.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження.....	7
1.2. Проблема мовленнєвого розвитку в історії педагогічної думки.....	18
1.3. Огляд творчого досвіду учителів початкової школи з розвитку мовлення молодших школярів.....	26
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ КОЛЕКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	31
2.1. Діагностика рівнів розвитку мовлення молодших школярів.....	31
2.2. Організація колективної творчої діяльності на уроках мовного циклу.....	41
2.3. Методичні аспекти організації позакласної роботи з розвитку мовлення у системі КТД.....	49
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

На сучасному етапі становлення національної системи освіти в Україні головним є розвиток особистості, здатної до сприймання, розуміння і творення матеріальних і духовних цінностей. Виклики часу зумовили розроблення Концепції «Нова українська школа» – документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей [33].

Основне завдання сучасного вчителя – залучити учнів до активної та самостійної діяльності, перетворити їх у суб'єктів цієї діяльності. Зацікавленість, викликана педагогом на уроці, за певних умов може перерости у стійкий інтерес до знань. Тільки в разі такого підходу стане можливим формування освіченої, творчої особистості.

Удосконалення й реформування мовної освіти вимагає зміни в структурі й організації уроку. Кожний новий етап у розвитку освіти впливає на технології уроку. Сучасний урок мови є відображенням того, як поєднання традиційності та новацій у дидактиці, лінгводидактиці впливають на його зміст, цілі, структуру й організацію. Ці проблеми знайшли відображення в працях багатьох учених (М. Баранов, О. Біляєв, Н. Голуб, Т. Донченко, С. Караман, Т. Ладиженська, В. Панов, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Хорошковська та ін.).

Одним із можливих варіантів розв'язання проблеми може стати застосування нестандартних форм проведення уроків, які дають матеріал для роздумів, можливість виявляти ініціативу і самостійність, потребують розумового напруження, винахідливості та творчості. Колективна творча діяльність дозволяє урізноманітнювати форми і методи роботи на уроці, позбавлятися шаблонів, виховувати творчу особистість школяра, розширюють функції вчителя, дають можливість враховувати специфіку певного матеріалу та індивідуальність кожного учня.

Мовленнєвий розвиток дитини – один із основних чинників становлення

особистості в молодшому шкільному віці.

Актуальність своєчасного мовленнєвого розвитку в молодшого школяра визначається завданнями із створення оптимальних умов для якнайповнішого розкриття потенційних можливостей кожної дитини, які мають прояв у дитячих видах діяльності й пов'язані із комунікацією. Своєчасний і якісний розвиток мовлення – важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку учня початкової школи.

Сучасна школа потребує ефективного вирішення проблеми організації творчої діяльності у процесі мовленнєвої роботи молодших школярів, адже важливо, щоб навчальний процес став для дітей не тільки оволодінням знаннями, без яких вони не зможуть обійтися у повсякденному житті, але й викликав естетичне задоволення, палке бажання йти шляхом свого розвитку, долаючи складні ділянки у навчанні, обходячи невиразність та звичне ставлення до нього, знаходячи кожного разу щось нове, привабливе і цікаве у почутому, побаченому й пережитому.

О. Савченко визначає навчально-виховний процес як ціннісний розвиток дитячої особистості в умовах суб'єкт-суб'єктної і суб'єкт-об'єктної педагогічної взаємодії у малих і великих групах [45, 20]. А відтак особливої ваги набуває проблема формування, розвитку мовної особистості у колективі, проблема міжособистісних стосунків школярів на засадах добра, гуманізму, людяності.

У навчально-методичному посібнику «Нова українська школа: порадник для вчителя» зазначено: «Утілюючи ідеї педагогіки партнерства, вчителю необхідно використовувати в своїй роботі не тільки стандартні методи організації навчально-виховного процесу, але в більшій мірі виявляти ініціативу і будувати навчання і виховання таким чином, щоб дитина була постійно залучена до спільної діяльності» [34, 17].

Проблема виховання і навчання особистості в колективі, залучення дітей до спільної творчої діяльності була у зоні посиленої уваги видатних педагогів (К. Ушинський, С. Шацький, С. Русова, А. Макаренко, С. Френе, В. Сухомлинський, І. Іванов). У своїх науково-педагогічних пошуках вони

прагнули залучати дітей до наукової, художньої творчості, вивчали можливості окремих навчальних дисциплін в організації спільної творчої діяльності. Психологічні особливості творчого розвитку дітей різних вікових груп вивчали З. Богуславська, Л. Виготський, О. Запорожець, С. Рубінштейн.

Проблему розвитку мовленнєвої діяльності досліджували Л. Виготський, І. Зимня, Л. Зінченко, Г. Костюк, О. Леонт'єв та ін. Методичні аспекти мовленнєвого розвитку досліджували Л. Варзацька, М. Вашуленко, І. Гудзик, А. Коваль, О. Мельничайко, К. Пономарьова, О. Хорощковська, Л. Федоренко, Л. Щерба, та ін; відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови вивчав Т. Коршун; проблемами комунікативного мовлення займався Л. Паламар; проблеми розвитку зв'язного мовлення висвітлювали в своїх працях Л. Войтко, О. Мельничайко, І. Пентилюк, А. Каніщенко та ін.

Отже, проблема розвитку мовлення молодших школярів належить до категорій актуальних, тих, які потребують вирішення. Саме нестандартні форми й методи навчання, на нашу думку, можуть виступити альтернативною формою організації навчання молодших школярів з метою мовленнєвого розвитку та інтересу до вивчення мови. Використання колективно творчої діяльності на уроках української мови в початковій школі не тільки пробуджує творчість у дітей, а й розвиває почуття краси рідної мови, бажання оволодіти нею. Саме це й зумовило вибір теми нашого наукового дослідження: «Розвиток мовлення молодших школярів у процесі колективної творчої діяльності».

Об'єкт дослідження – процес розвитку мовлення молодших школярів.

Предмет дослідження – роль колективної творчої діяльності в розвитку мовлення учнів школи першого ступеня.

Мета дослідження – вивчити та описати особливості використання колективної творчої діяльності в процесі мовленнєвої роботи з молодшими школярами.

У ході дослідження нами була висунута така **гіпотеза**: мовленнєва робота з учнями школи І ступеня досягне високих результатів за умови організації колективної творчої діяльності, оскільки саме вона дозволить кожному учневі проявити комунікативні здібності, потребу в спілкуванні.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких конкретних **завдань**:

- здійснити дефінітивний аналіз базових понять дослідження та історико-педагогічний аналіз проблем мовленнєвого розвитку учнів школи першого ступеня;
- вивчити та проаналізувати творчий досвід учителів початкової школи з розвитку мовлення молодших школярів;
- здійснити діагностику мовленнєвого розвитку учнів початкової школи;
- описати методичні аспекти організації колективної творчої діяльності на уроках мовного циклу та в позакласній роботі.

Мета, завдання й висунута гіпотеза дослідження зумовили відповідні **методи**, що полягають в комплексному використанні наукового аналізу психолого-педагогічної й методичної літератури, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду, цілеспрямованого педагогічного спостереження, опитування, аналізу учнівських робіт тощо.

Апробація основних положень дослідження відбувалось у процесі експериментальної роботи в школі, шляхом участі в науково-практичних конференціях. За матеріалами дослідження опубліковано статті:

1. Никончук Н. Методичні аспекти організації позакласної роботи з розвитку мовленнєвої діяльності у системі КТС / Н. Никончук // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 3 березня 2020 р.) – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. – Вип. 9. – С. 228-230.

2. Никончук Н. Проблема колективної творчої діяльності в історії педагогічної думки / Н. Никончук // Перші кроки на ниві наукових досліджень : зб. матеріалів Всеукр. студентської інтернет-конференції «Освітній процес початкової школи: досвід, проблеми, перспективи», (м. Умань, 19-20 квіт. 2020 р.) – Умань, 2020. – С. 71-75.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження

Молодший шкільний вік – найвагоміший період у мовленнєвому становленні особистості. Енергія дитинства невичерпна, необхідно тільки уміло спрямовувати її, розчинити двері у складний, суперечливий, але такий цікавий для молодшого школяра навколишній світ.

У початковій школі мовленнєва діяльність є найважливішим засобом всебічного розвитку учнів. Мовленнєва діяльність для учнів – це і вільний мовний простір, і незамінний засіб пізнання світу, людей, природи і суспільства.

У Державному стандарті початкової освіти зазначено, що вимоги до обов'язкових результатів навчання розроблено на основі компетентнісного підходу до навчання, в основу якого покладено ключові компетентності, визначені Законом України «Про освіту» з урахуванням Рекомендацій Європейського Парламенту та Ради ЄС для освіти впродовж життя. До них належать:

1) *Вільне володіння державною мовою.* У процесі навчання на першому освітньому рівні ця компетентність виявляється передусім через уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко й аргументовано пояснювати факти, а також через любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовияву, готовність уживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях.

2) *Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами.* Формування цієї компетентності передбачає, що здобувачі активно використовують рідну мову в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади [9, 2].

Розглянемо, як трактуються поняття «діяльність», «колектив», «творчість», «колективна творча діяльність», «мовлення», «мовлення усне», «мовлення

писемне», «мовлення внутрішнє», «мовлення монологічне», «мовлення діалогічне» у психолого-педагогічній літературі.

Діяльність – це системоутворююча основа всього навчально-виховного процесу, головна сила у розвитку особистості у цілому та у формуванні міжособистісних стосунків молодших школярів [43, 4].

З педагогічної точки зору діяльність – це спосіб буття людини у світі, здатність її вносити у дійсність зміни. Основні компоненти діяльності: суб'єкт з його потребами; мета, відповідно до якої перетворюється предмет в об'єкт, на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності. Загальним засобом діяльності є сукупність знарядь праці, створених людьми, – техніка і технологія. Універсальним предметом діяльності є природа й суспільство, а її загальним наслідком – олюднена природа [7, 98].

Психологічні словники трактують поняття «діяльність» як динамічну систему взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких відбувається виникнення і втілення в об'єкті психічного образу і реалізація опосередкованих ним відносин суб'єкта у предметній дійсності [58, 101].

За О. Леонтьєвим, діяльність – форма активності. Активність спонукається потребою, тобто станом потреби у визначених умовах нормального функціонування індивіда. Потреба не переживається як така – вона виявляється як переживання дискомфорту, незадоволеності, напруження і проявляється в пошуковій активності [58, 102].

Діяльність – одна з основних категорій психологічної науки. Предметом психології є саме цілісна діяльність суб'єкта у різних формах та видах, у її філогенетичному, історичному та онтогенетичному розвитку. Діяльність включає дії та операції як складові одиниці, що співвідносяться з потребами, мотивами, цілями [6, 45].

Прийнято виділяти три основні види людської діяльності: гру; навчання; працю. Кожен з цих видів визначається своїми мотивами, цілями та засобами. У грі дитину приваблює саме її процес, домінуюче значення має саме «виконання» певних ігрових ролей. Головна мета навчання – засвоєння знань, навичок та вмінь, підготовка до трудової діяльності. Праця пов'язана з свідомою діяльністю

людини, спрямована на створення матеріальних та духовних цінностей. У всіх цих видах діяльності важливу роль відіграє спілкування між людьми, перебування у певному колективі.

На думку Ю. Мальованого, колективна діяльність передбачає наявність спільної мети, об'єднання зусиль учнів для її досягнення і як вищий ступінь такого об'єднання – розподіл функцій, обов'язків між учасниками діяльності, співробітництво, засноване на взаємодопомозі у процесі діяльності, а також відповідальність кожного виконавця за результати праці перед колективом [56, 8]. Ряд науковців (А. Донцов, Р. Немов, А. Петровський та ін.), розмежовуючи поняття колективної та спільної діяльності, вказують на те, що колективна діяльність є особливою стадією розвитку спільної діяльності, у якій мета стає загально визнаною, суспільно корисною і особистісно значущою, а взаємовідносини між членами класу набувають високого ступеня узгодженості, взаємопов'язаності, взаємозамінності та опосередковується змістом спільної діяльності.

Наголошуючи на значенні колективної діяльності у формуванні особистості, Л. Новікова зазначає, що вона є основною базою накопичення дітьми позитивного соціального досвіду. У дитячому колективі учень розвивається як соціально активна особистість, здатна творчо й самостійно вирішувати проблеми, що виникають [35, 19].

Засобами формування колективу виступають навчальна й різностороння позанавчальна (трудова, культурно-масова та ін.) діяльність учнів і спілкування між ними.

Психологи вважають, що колектив (від лат. *collectivus* – збірний) – група об'єднаних загальними цілями і задачами людей, що досягла у процесі спільної діяльності високого рівня розвитку [58, 199].

Колектив – вищий рівень розвитку і функціонування соціальної групи. Відзначається єдністю ідейних, організаційних, ділових і міжособистісних стосунків. Для колективу характерна єдність цілей, високий рівень спілкування. Згуртовуючим фактором для колективу виступає мета його професійної чи суспільно-корисної діяльності. Розвинений дитячий колектив є необхідною

умовою самоствердження особистості.

Дитячий колектив – об'єднання дітей, згуртованих спільною суспільно-корисною діяльністю (навчанням, працею, спортом, громадською роботою). Характерними рисами колективу є: суспільно значуща мета; щоденна спільна діяльність, спрямована на її досягнення; наявність органів самоврядування; встановлення певних психологічних стосунків між його членами.

Під поняттям «учнівський колектив» – розуміють об'єднання учнів, життєдіяльність якого визначається цілями й завданнями, що впливають із потреб суспільного та індивідуального розвитку, в якому функціонує самоврядування, а стосунки між учнями (ділові та особисті) є гуманними, характеризуються взаємною повагою і відповідальністю, спільним прагненням до загального успіху [7, 170].

Отже, колектив здійснює організаторську (керує своєю діяльністю), виховну (є носієм моральних переконань), стимулюючу (сприяє формуванню морально-цінних стимулів, регулює поведінку своїх членів, взаємовідносини учасників) функції.

Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення. Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства й виховання людини. Тому на всіх шаблях школи (початкової, середньої, вищої) слід звертати особливу увагу на формування в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, на максимальну стимуляцію самостійної діяльності учнів, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань [7, 326].

Творчість – психічний процес створення нових цінностей, ніби продовження і заміна дитячої гри. Діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей [58, 520].

У творчості особливе місце займає творча уява. Поряд з уявою творчість містить у собі інтенсивну роботу мислення, вона пронизана емоційністю і волею. Однак вона не зводиться до однієї уяви, одного мислення або одного почуття.

Англійський учений Г. Уоллес виділив чотири стадії процесів творчості:

підготовку; дозрівання; осяяння; перевірку [58, 520]. Центральним, специфічно творчим моментом вважалося осяяння – інтуїтивне знаходження шуканого результату. Експериментальні дослідження показали, що інтуїтивне рішення виникає у предметній діяльності, доступній аналізу [58, 520].

Об'єднавши ці важливі поняття, що подаються у педагогічному і психологічному словниках, ми можемо визначити, що *колективна творча діяльність* (КТД) – це суспільно-значуща діяльність вчителів та учнів, спрямована на вирішення життєвоважливих завдань, яка задумується, організовується, вирішується, виконується, оцінюється спільно дітьми і дорослими, в якій відбувається розвиток колективістських демократичних основ життя, управління, активного ставлення до оточуючого середовища, і яка є завжди особистісно орієнтованою і спонукає до розвитку творчих здібностей її учасників.

Важливо усвідомити, що в початковій школі формується не просто творча особистість, а розвивається і виховується мовна особистість з відповідними ціннісними орієнтирами, розвиненими комунікативними можливостями, мотивацією до самостійного читання.

Протягом досить тривалого періоду вітчизняне мовознавство було зосереджено на вивченні однієї з двох пов'язаних сторін мови – мовної системи, проте, починаючи з другої половини ХХ століття, центр уваги лінгвістів переноситься на інший бік єдності – мовленнєву діяльність. Так, в українському мовознавстві термін «мовлення» затвердився лише у 60-х роках минулого століття і пов'язаний з виходом фундаментальної наукової праці «Закономірності розвитку усного літературного мовлення» за редакцією І. Білодіда. До цього часу це поняття практично не вживалося. О. Біляєв зазначає, що здобутки мовознавства (І. Білодід, В. Виноградов, В. Костомаров, В. Русанівський), соціо- та психолінгвістики (О. Лонт'єв), психології навчання (Г. Костюк) спричинилися до появи терміна «мовлення» для відрізнення його від «мови».

Визначення поняття «мовлення» ми зустрічаємо в 11-томному словнику української мови (1973 р.): «це здатність говорити, висловлювати свої думки; те,

що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування» [48, 768].

Мовлення – процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу [4, 131]. Мовлення є формою існування живої мови, у мовленні мова функціонує і в процесі функціонування перебуває у постійному розвитку [4, 131].

Укладачі Універсального словника-енциклопедії поняття «мовлення» не виокремлюють. Під мовою розуміється «виняткова здатність людини спілкуватися за допомогою звукових символів (голосу), пов'язана із здатністю до абстрактного мислення і утворення понять». З психологічної точки зору, мовлення – це конкретне застосування мови для висловлення думок, почуттів і настроїв [47, 405].

Мовлення – сформована історично в ході матеріальної перетворюючої діяльності людей форма спілкування, опосередкована мовою [58, 255]. У мовленні представлені зовнішній, почуттєвий, а також внутрішній смисловий аспекти. Із сигналів і знаків кожен партнер по спілкуванню черпає їхній зміст. Інакше – у ході мовного спілкування відбувається безперервне кодування і розкодування інформації. Мовлення містить у собі процеси породження і сприйняття повідомлень для спілкування або, в окремому випадку, для цілей регуляції і контролю власної діяльності.

Мовлення вивчається не тільки психологією мовлення, але і психолінгвістикою, фізіологією мовлення, лінгвістикою, семіотикою й іншими науками.

Психологію цікавить насамперед місце мовлення в системі вищих психічних функцій – у його взаємовідносинах з мисленням, свідомістю, пам'яттю, емоціями; при цьому особливо важливі його особливості, що відбивають структуру особистості та діяльності. Більшість вітчизняних психологів розглядають мовлення як мовну діяльність, що виступає або як цілісний акт діяльності (якщо вона має специфічну мотивацію, не реалізовану іншими видами діяльності), або як мовні дії, включені в немовну діяльність. Структура мовної діяльності або мовної дії в принципі збігається зі структурою

будь-якої дії – містить у собі фази орієнтування, планування (у формі «внутрішнього програмування»), реалізації і контролю.

Різні види мовлення будуються відповідно до специфічних закономірностей: так, розмовне мовлення допускає значні відхилення від граматичної системи мови; особливе місце займають логічна і тим більше мова мистецтва.

З педагогічної точки зору, мовлення – функціонування мови в процесах вираження та обміну думок, конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності. Безпосередніми виявами мовлення є його різноманітні акти в усній (звуковій) і писемній реалізації [7, 213].

За С. Дорошенко, мовлення – процес спілкування за допомогою мови, здійснюваний мовцем. Для того щоб висловлювати свої думки і почуття, людина використовує слова, поєднує їх між собою, утворюючи речення, а поєднанням речень будує зв'язні висловлювання (текст). Б. Головін зазначає, що мовлення – це сукупність психофізіологічних дій людського організму.

Під мовленням ми розуміємо психофізіологічну діяльність людини, спрямовану на вираження думок й обмін інформацією, практичне користування мовними засобами у конкретній ситуації. Мовлення – спілкування людей між собою за допомогою мови [4, 534]. Мовлення – процес реалізації мови, єдино можливий (усний чи писемний) вияв мови [4, 534].

Основою мовлення є елементи мови, але разом з тим у мовленні можуть бути (і здебільшого є) й такі елементи, яких у мові немає, бо кожна людина є не тільки носієм певної мови, а її творцем.

Писемне мовлення – форма мовлення; вид мовленнєвої діяльності, що передбачає графічне оформлення інформації [24, 71]. Писемне мовлення заздалегідь підготовлене, розраховане на зорове сприйняття, здебільшого монологічне, не залежить від реакції адресата. Реалізується у школі через написання письмових робіт.

Мовлення писемне – вербальне (словесне) спілкування за допомогою письмових текстів. Буває і відстроченим (лист), і безпосереднім (обмін записками під час засідання). Відрізняється від усного мовлення не тільки

використанням графіки, але й у граматичному (насамперед синтаксичному) і стилістичному відношеннях – типовими для нього синтаксичними конструкціями і специфічними функціональними стилями. Йому властива досить складна композиційно-структурна організація, якою необхідно спеціально оволодівати; звідси – особливе завдання вивчення писемного мовлення в школі [3, 22].

Оскільки текст писемного мовлення може бути сприйнятий одноразово або хоча б великими «шматками», сприйняття мовлення писемного та мовлення усного значно відрізняються.

Мовлення усне – вербальне (словесне) спілкування за допомогою мовних засобів, які сприймаються на слух. Характеризується тим, що окремі компоненти мовного повідомлення породжуються і сприймаються послідовно [3, 22].

Процес породження усного мовлення містить у собі ланки орієнтування, одночасного планування (програмування), мовної реалізації і контролю, при цьому планування відбувається по двох рівнобіжних каналах і стосується змістовної та моторно-артикуляційної сфер мовлення.

Усне мовлення – мовлення, що втілене у звуках і сприймається на слух; первісна форма існування мови. Усна форма мовлення призначена для безпосереднього спілкування того, хто говорить, з тим, хто слухає. Усне мовлення – форма мовлення; тип мовленнєвої діяльності, при якому мовленнєва інформація передається за допомогою звуків. Ситуативне мовлення, що створюється у процесі спілкування, розраховане на слухове сприйняття і залежить від реакції слухачів [24, 94].

Усне мовлення передбачає безпосередню присутність адресата мовлення, що дає можливість мовцеві змінювати своє мовлення залежно від реакції слухача. Велику роль відіграють невербальні засоби спілкування (міміка, жести).

Залежно від мовленнєвої ситуації виділяють заздалегідь підготовлене (сплановане) і спонтанне усне мовлення. На відміну від писемного мовлення усне не допускає великої кількості виправлень, помилок. У навчальній діяльності виділяють такі жанри усного мовлення: бесіда, лекція, доповідь, виступ. Усне мовлення має дві форми – монологічну і діалогічну.

Монолог являє собою розгорнуте висловлення (елементарна одиниця тексту) однієї особи, завершене у значеннєвому відношенні. Психолого-педагогічною особливістю монологічного мовлення є те, що реакція слухачів угадується, жести і міміка відіграють меншу роль, ніж при діалозі. Монолог – це найчастіше публічна промова, адресована великій кількості людей.

В. Казакова зазначає, що монологічне мовлення – тривалий, послідовний; зв'язний виклад думок, знань однією особою. Монологічне мовлення вимагає великих знань, загальної культури, володіння собою, активної і планомірної передачі інформації.

Діалог – це форма спілкування, яка переважає в повсякденному житті, професійній діяльності людини. Діалог – це безпосередній обмін висловленнями між двома чи декількома співрозмовниками. Структурно діалог складається з репліки – стимулу і репліки – реакції, тісно зв'язаних за змістом один з одним [24, 101].

З лінгвістичної точки зору, діалог – це зв'язний текст, який складається з автономних пар реплік – діалогічних єдностей. Тому важливо з методичної точки зору помітити, що єдність сусідніх реплік у діалозі – миттєва, зумовлена конкретною ситуацією, а не постійна. Ця риса зобов'язує до того, щоб лінгвістичною основою навчання діалогічного мовлення були не окремі фрази, а діалогічні єдності.

На думку І. Луценко, до діалогу співрозмовників спонукають різноманітні мотиви і комунікативні задачі: повідомити щось співрозмовнику; привернути увагу до певного об'єкта чи подій; поділитися своїми враженнями; констатувати факти, які стосуються співрозмовників; узгодити різні підходи до розв'язання конкретної справи; обмінятися із співрозмовником думками, переживаннями.

Діалогічне мовлення – це мовлення підтримуване, що має співрозмовника, воно більш просте, згорнуте, у ньому можуть бути присутніми інтонація, жести, паузи, наголоси. Діалогічне мовлення може бути ситуативним, тобто пов'язаним із ситуацією, у якій виникло спілкування, але може бути і контекстуальним, коли всі попередні висловлення обумовлюють наступні.

Мовлення внутрішнє – різні види використання мовлення – вірніше,

мовних значень – поза процесом реальної комунікації [31, 3]. За допомогою внутрішнього мовлення відбувається логічна перебудова почуттєвих даних, їхнє усвідомлення і мотивація у певній системі понять і суджень. Воно – досить складне явище, у якому думка і мова пов'язуються в нерозривний комплекс, що діє як мовний механізм мислення. Завдяки йому словесно виражаються процеси сприйняття світу, дій і переживань особистості, формуються її установки і ставлення до світу, розвивається здатність до саморегулювання поведінки.

Виділяють три основних типи внутрішнього мовлення:

1) проказування внутрішнє – «мовлення про себе», що зберігає структуру зовнішнього мовлення, але позбавлене фонації (проголошення звуків); типове для рішення розумових задач в ускладнених умовах;

2) власне внутрішнє мовлення, коли воно виступає як засіб мислення, користується специфічними одиницями (код образів і схем, код предметний, значення предметні) і має специфічну структуру, відмінну від структури мовлення зовнішнього;

3) внутрішнє програмування – формування і закріплення в специфічних одиницях задуму (типу, програми) мовного висловлювання, цілого тексту і його змістовних частин.

Внутрішнє мовлення – мовлення-мислення кожної особи про себе та інших, звернене до себе. Внутрішнє мовлення – механізм розумової діяльності людини; беззвучне мовлення, основними функціями якого є опрацювання й усвідомлення інформації, планування програми майбутнього мовленнєвого висловлювання [24, 22].

Ф. де Соссюр у своїй роботі «Курс загальної лінгвістики» зазначає, що вивчення мовленнєвої діяльності розпадається на дві частини, одна з яких – основна, має своїм предметом мову, тобто дещо соціальне за сутністю і незалежне від індивіда; це наука суто психологічна; інша, другорядна, має предметом індивідуальну сторону мовленнєвої діяльності, тобто мовлення; вона психофізіологічна.

Л. Щерба доводить, що основою мовленнєвої діяльності є мовна система і мовний матеріал, який на його думку, є засобом не тільки отримання, але й обмін

інформацією.

Комунікативно-мовленнєві вміння – це здатність мовця забезпечити правильне застосування словесних і невербальних (міміка, жести) засобів для ефективної взаємодії з учасниками акту спілкування.

Мовленнєва комунікація – це спілкування людей, будь-яка взаємодія їх з метою обміну інформацією, що здійснюється за допомогою вербальних (словесних) і невербальних засобів.

О. Гойхман і Т. Надеїна пропонують термін мовленнєва комунікація, маючи на увазі діяльність, у процесі якої використовується мова як засіб спілкування з іншими людьми. Специфіка взаємодії людей у процесі їх життєдіяльності полягає у використанні мови, яка, будучи надзвичайно важливим засобом спілкування, є водночас знаряддям пізнання, інструментом мислення.

Основною метою мовленнєвої комунікації є обмін інформацією, а отже, людина у процесі такої комунікації ставить завдання ефективного отримання і передачі інформації, досягнення поставленої мети шляхом переконання співбесідника та спонукання його до дії, отримання додаткової інформації про нього і позитивної самопрезентації.

Мовленнєва компетенція – складова комунікативної компетенції; діяльність людини, спрямована на розуміння або створення тексту (усного чи писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності [24, 59].

Проведений нами аналіз науково-літературних джерел дозволив розкрити сутність понять колективної творчої справи, мовленнєвої роботи з погляду психологів і педагогів, які акцентують увагу на тому, що колективна діяльність має велике значення для становлення особистості дитини й виступає важливим чинником успішного розвитку психічних процесів і моральних якостей особистості, і кожна людина зацікавлена в тому, щоб уміти правильно і гарно говорити, оскільки це дає можливість установлювати і підтримувати добрі стосунки з людьми в різних колективах: у сім'ї, в школі, на підприємстві, у громадських та інших організаціях.

1.2. Проблема мовленнєвого розвитку в історії педагогічної думки

Найважливішою умовою всебічного розвитку дітей є правильне формування мовлення. Рівень розвитку мовлення зумовлює можливості дитини в пізнанні навколишньої дійсності, визначає характер відносин з однолітками та дорослими, характеризує психічний розвиток.

В українській лінгводидактиці проблема розвитку мовлення дітей досліджувалась як педагогами (В. Захарченко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський), так і методистами (А. Бородич, Л. Варзацька, І. Гудзик, А. Зимульдінова, О. Куделі, А. Маркова, О. Савченко та ін.). Їх дослідження переконують у тому, що шестирічний вік є переломним у мовленнєвому розвитку особистості. Одним із важливих завдань розвитку мовлення є формування в учнів здатності контролювати і вдосконалювати власне зв'язне висловлювання. Однак, це питання вивчено недостатньо, зокрема не визначено методичні умови, що мають забезпечити формування вказаного вміння. Навчання цього виду мовленнєвої діяльності в практиці сучасної школи не має цілеспрямованого характеру і формування вмінь удосконалювати усні і письмові зв'язні висловлювання здійснюється значною мірою стихійно.

Педагогічні і методичні сторони цього питання розробляли педагоги: В. Бадер, О. Біляєв, М. Вашуленко, Т. Ладижинська, Л. Мацько, В. Сухомлинський, К. Ушинський, О. Хорошовська. У працях Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Синиці, Л. Щерби висвітлені психологічні аспекти формування мовленнєвої компетентності учнів.

Відомі педагоги епохи Відродження Дж. Локк, М. Монтень, Й. Песталоцці, Ф. Рабле, Ж.-Ж. Руссо, Р. Оуен у своїх працях приділяли багато уваги культурі спілкування, вираженню думок і почуттів дитини, її вмінню налагоджувати контакти та взаємовідносини з іншими.

Вітчизняні педагоги М. Драгоманов, П. Могила, А. Макаренко, І. Огієнко, Ф. Прокопович, С. Русова, Г. Сковорода, Є. Славинецький, В. Сухомлинський, К. Ушинського, С. Шацький, В. Ясинецький у своїх творах окреслюють основи навчання красномовства, культуру спілкування та формування у дітей

моральних якостей. Видатний український педагог Г. Сковорода значну увагу приділяв поведінці дитини, адже основною ознакою якої є вираження культури спілкування у взаємовідносинах, поєднання своїх бажань з уподобанням інших добрих людей, дотриманням правил і норм життєдіяльності у навколишньому середовищі.

Французький філософ-просвітник Ж.-Ж. Руссо наголошував на важливому значенні соціуму в розвитку мовлення школярів [20, 202]. Педагог повинен розвивати в учнів уміння налагоджувати стосунки із людьми, тобто доброзичливо ставитися до інших, виявляти співчуття, доброту тощо, а також готувати дитину до життя у соціумі.

В. Сухомлинський був глибоко переконаний у тому, що кожній людині необхідні вміння майстерно користуватися мовою та відчуття краси слова. Педагог стверджує, що «убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної «товстошкірості»» [50, 507]. Учений вважав, що розвиток мовленнєвої компетентності зумовлюється низькою чинників, серед яких потрібно враховувати такий вагомий принцип навчання, як наступність і перспективність у ланці сім'я – заклад дошкільної – освіти – школа; заклад дошкільної освіти – початкова школі – основна школа.

Основна мета розвитку мовлення, за В. Сухомлинським, – озброїти дітей умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв'язно висловлювати свої думки. Для досягнення цієї мети необхідно постійно працювати над усіма компонентами мови: звуком, словом, словосполученням, реченням, текстом.

Педагог хотів, щоб багатство рідної мови відкривалося дітям з раннього дитинства, а тому працював у цьому напрямку з дітьми дошкільного віку та молодшими школярами. Вчений-методист турбувався про те, щоб материнська мова як засіб спілкування, обміном своїх думок та почуттів стала рушієм у розвитку мовних і немовних мовленнєвих умінь молодших школярів, формування їхньої мовленнєвої компетентності.

Створивши «Школу радості під блакитним небом», педагог здійснив не лише пізнавально-виховну та навчальну роботу з майбутніми першокласниками,

але й розпочав багатогранну колективну творчу діяльність. Разом з дітьми було створено «зелені класи», кімнату казки, острів чудес, куточок краси.

Педагог В. Сухомлинський вважав, що першими творчими роботами, які складає дитина у початкових класах, мають бути саме казки про те, що дитина бачить, переживає, чим переймається. Діти ніколи не складуть казку, якщо не надихнути їхню думку, коли вчитель на їхніх очах не створюватиме її. Казка у його розумінні – це друг і навчитель дівчор, вона допомагає їм краще пізнавати навколишній світ, робити їх добрішими, людянішими, викликає бажання пронести чудові риси позитивних персонажів через своє життя. Тому «Кімната казки» для дітей стала певним еталоном дитячої творчості та спільної діяльності.

Казку В. Сухомлинський розглядав як перше вогнище, що розпалює дитячу словесну творчість. Він радить цей жанр використовувати у навчанні дітей. Складена казка має неабияке значення для психічного розвитку дітей і, зокрема, її мислення; якби не казка, мовлення дітей було б плутаним, а мислення хаотичним. «Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дітей, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови», – підкреслював учений [50, 177]. Досвід роботи з шестилітками переконує вченого в тому, що діти лише тоді добре знатимуть рідну мову, коли разом із змістом сприйматимуть яскраве емоційне забарвлення, «живий трепет музики рідного слова». Без переживання краси слова розум дитини не може збагнути потаємних граней його змісту.

Ідеї та методичні рекомендації видатного педагога можуть використовуватися педагогами у їхній практичній діяльності для розвитку зв'язного мовлення дітей, їхньої мовленнєвої компетентності (вживання мовних і немовних засобів у певних ситуаціях спілкування).

Видатний педагог К. Ушинський велику увагу приділяв питанню про місце та роль рідної мови в житті дитини. На його думку, ефективними методами та прийомами розвитку мовлення школярів є читання художньої літератури, проведення різноманітних бесід, складання дітьми розповідей на будь-які теми. Педагог-гуманіст рекомендував у роботі з формування мовленнєвої компетентності молодших школярів використовувати усну народну творчість, а

саме загадки, казки, прислів'я та приказки, скоромовки. Адже саме усна народна творчість допомагає розвивати мовне чуття.

У розвитку мовлення молодших школярів особливо велике значення має їх розумова діяльність, на що вказував К. Ушинський: «...Усна мова ґрунтується на мисленні: отже, наставник української мови повинен давати дітям вправи, що збуджують думку і викликають виявлення цієї думки в слові» [54, 12].

На думку Є. Тихєєвої, для розвитку мовлення дітей та формування мовленнєвої компетентності значущим є правильне, чітке, мовлення дорослих, які її оточують. Вона наголошувала, що лише педагог з гарно розвинутою мовою, бажанням удосконалювати її може розвивати та удосконалювати мовлення дітей. Особливу увагу педагог звертає на уміння молодших школярів складати розповіді (з власного досвіду, за картиною, розповіді-опис, складання листів, перекази тощо).

Є. Тихєєва першою після К. Ушинського ввела в науковий та методичний обіг термін «навчання мови» щодо дошкільного віку. Засобами навчання рідної мови, за її концепцією, виступають мовлення оточуючих дорослих, спілкування з дорослими, художня література, дидактичний матеріал. Одним із методів навчання та розвитку мовлення вчена називає розповідання. Провідним прийомом навчання дітей рідної мови вважала зразок. Вона є автором занять із «живого слова», до яких відносить: розмови з дітьми, словесні доручення, бесіди, читання, складання листів, заучування віршів і, звичайно, розповідання.

Науковець Є. Тихєєва розробила методику різних видів розповідання – розповідання за заголовком, планом, початком, темою. При самостійному розповіданні, відзначала вчена, дитина повинна вміти дотримуватися чіткої структури (початок, середина, кінець), комбінувати слова в різних сполученнях.

Навчання рідної мови, за С. Русовою, є головним завданням виховання дітей і повинно проводитися в таких напрямках: навчання виразного вимовляння всіх звуків; заучування віршів та їх декламування, слухання та читання казок та оповідань, переказ і драматизація їх, складання дітьми казок та невеликих оповідань за темою та за малюнками [44, 79].

Видатний український педагог С. Русова розробила методичні

рекомендації щодо використання художніх творів для розвитку мовлення дітей, а драматизація за їх змістом, яку діти молодшого шкільного віку можуть організувати самостійно (при необхідності з втручанням вчителя), – надзвичайно вагомий прийом роботи з розвитку мовлення дітей.

Привертають увагу рекомендації С. Русової щодо навчання дітей творчого розповідання, тобто вміння самостійно складати казки, оповідання. На думку педагога, творити – це означає, що людина «своїм власним розумом, власним натхненням фантазії відшукує щось нове, власними засобами виявляє його і утворює тим самим новий духовний скарб» [44, 97].

Є. Фльоріна у своїх роботах підкреслювала, що дитина через зв'язне мовлення в розповіді вчиться думати і будувати мовлення логічно, послідовно. Педагог застосовує термін «живе слово» (суть способу донесення до дітей творів художньої літератури) у двох аспектах: як живе слово педагога і як розповідання – мовлення дітей. Вона надає особливої уваги образності мовлення педагога і емоційності її донесення до дітей: «Живе слово повинно бути дієвим і переконливим як за змістом, так і за формою і тактикою подачі» [55, 291]. Такий спосіб дій педагога спонукає дітей діяти (говорити) виразно, емоційно.

Дослідження Н. Виноградової було присвячене розвитку монологічного мовлення дітей на основі ознайомлення з природою. Автор учила дітей складати такі види розповідей: сюжетна розповідь на ґрунті безпосереднього сприймання чи праці у природі; сюжетна й описова розповідь на основі узагальнення знань, одержаних у результаті бесід, читання книг, розглядання картин; описова розповідь, побудована на зіставленні пір року, описування пейзажних картин; описова розповідь про сезон загалом; описова розповідь про окремий предмет чи явище природи; розповіді-етюди; розповіді-мініатюри; словесні логічні розповіді-задачі.

У посібнику для вчителів і методистів «Виховний потенціал початкової освіти» [45]. О. Савченко відзначає важливість використання творів усної народної творчості у духовно-моральному вихованні та розвитку мовлення молодших школярів: «Влучно підкреслюють силу народного виховання прислів'я: «Народ вчить, як на світі жить», «Народ скаже, як зав'яже». Ці

перлинки словесної творчості є художньою пам'яттю народу, висновками з багатовікового життєвого досвіду. Це певні поради чи правила життя, у яких доступно й образно щось схвалюється, а щось засуджується. Прислів'я, приказки стосуються всіх аспектів життя: ставлення до рідних, Батьківщини, природи, праці, знань, оцінки моральних якостей, вчинків людей. Збагачується мовлення дітей цими «зернятками народної мудрості», адже в них велика сила узагальнення і застереження від поганого» [45, 132]. Вона радить під час аналізу віршів, оповідань, казок, байок використовувати прислів'я, адже діти їх сприймають як смислові аналоги головних думок прочитаних творів, що допомагає їх глибшому розумінню і розвитку мовлення.

Психологічною основою формування мовленнєвих умінь і навичок школярів у 70-х роках були експериментальні дослідження умов формування усного і писемного мовлення (Б. Баєв, Н. Головань, М. Жинкін, І. Зимня, Т. Косма, Т. Красовська, О. Леонт'єв, В. Ляудіс, І. Негуре, І. Синиця). Учені ставили завдання виявити можливості й умови формування усного та писемного мовлення, його діалогічного і монологічного різновидів з урахуванням специфічних якостей кожної з форм мови.

Проблему формування комунікативних умінь та методику розвитку мовлення молодших школярів досліджували: психологи (Д. Ельконін, Л. Виготський, О. Кононко, Г. Леушина, Т. Піроженко, С. Рубіштейн та ін.); педагоги (А. Гончаренко, В. Захарченко, Є. Тихеева та ін.); лінгвісти (М. Бунаков, М. Вашуленко, І. Гудзик, Т. Донченко, І. Срезневський та інші).

Л. Виготський визначає комунікативні вміння і навички в цілому як комунікативну дію, яка досягла стан досконалості. У свою чергу, комунікативні навички, на думку дослідника, включають у себе навички розуміння зверненої до індивіду мови; навички зовнішнього і внутрішнього оформлення висловлювань.

О. Леонт'єв відзначає, що «мовлення – це не замкнений акт діяльності, а лише сукупність мовленнєвих дій. Мовленнєва дія передбачає постановку мети (хоча і підпорядкована загальній меті діяльності), планування і здійснення плану (внутрішньої програми), зіставлення мети і результату» [23, 29].

Достатньо цінною для нашого дослідження є фазова структура

комунікативної (мовленнєвої) діяльності, ідеї якої належать С. Рубінштейну. За основу беремо модель мовленнєвої діяльності О. Леонтьєва, яка, на нашу думку, є найбільш прийнятною для учнів початкової школи, тому рекомендуємо її використовувати учителям початкової школи для того, щоб навчати учнів послідовно (відповідно до визначених чотирьох етапів), обдумано і цілеспрямовано будувати власні тексти з певною комунікативною метою в конкретно окресленій навчальній ситуації спілкування.

Дослідженнями видатних вчених Л. Божовичем, І. Зимньою, А. Маслоу, А. Петровським, В. Петровським, Л. Середюк доведено, що мовлення виступає однією із провідних потреб особистості, яка розвивається, є потреба у самовираженні.

На розвиток мовлення впливає багато факторів:

- мовленнєве середовище;
- спілкування з однолітками;
- слухання радіо і телепередач;
- перегляд відеофільмів тощо.

Особливу увагу звертаємо на транзакційний підхід до розуміння проблеми спілкування й комунікативної компетентності особистості, зокрема зупинилися на теорії транзактного аналізу Е. Берна, яка, на наш погляд, найбільш адекватно розкриває структуру особистості молодшого школяра й на основі цього подає науково обґрунтовану характеристику його комунікативної компетентності. Адже за своєю сутністю транзактний аналіз – це комунікативний підхід до психіки людини. Комунікація тут розглядається як серцевина психічних процесів. Згідно з теорією Е. Берна вихідним методом вивчення психіки є аналіз її перетворень у процесі взаємодії особистості з суб'єктами спілкування. При цьому психіка вивчається, насамперед, у її функціональному розвитку. Функціональні ж системи, що входять до структури діяльності, є основою для психологічної характеристики структурних компонентів та рівнів [52, 7].

Щоб формувати способи розвитку думки в мовленні учнів початкової школи, зазначає В. Андрієвська, необхідно: 1) створювати в них активну

настанову на адекватну передачу думки в мовленні; 2) добирати завдання, у виконанні яких поєднувалося б розв'язання мислительних і комунікативних завдань; 3) допомагати учням усвідомлювати типові порушення в мовленні; 4) сприяти усвідомленню і аналізу власних прийомів уточнення думки в мовленні; 5) виробляти в учнів спеціальні форми самоконтролю власного мовлення.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки, теоретичне обґрунтування поняття «мовленнєва компетентність» простежується у працях Л. Берестова, Н. Калініна, Н. Лазаренко, І. Лапшиної, А. Хуторського та багато інших. Дослідженням ролі мовленнєвої компетенції у розвитку особистості займалися сучасні педагоги А. Богачова, І. Карапузова, Л. Коломійченко. У дисертаційних роботах М. Айзенбарта, В. Баранюка, Д. Годлевської, І. Когут, О. Павленко описані принципи формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників.

В українській лінгводидактиці проблемам культури спілкування, вмінню дітей висловлювати свої думки значну увагу приділили вчені-мовознавці Н. Бабич, І. Білодід, А. Коваль, В. Русанівський, Г. Шелехова та ін. Чільне місце у їхніх працях займали теоретичні та практичні аспекти культури спілкування, виховання комунікабельної особистості.

Т. Піроженко підкреслює, що включення мовлення в різні види діяльності, зокрема в творчу гру, забезпечує мовлення дітей новою лексикою, складнішими граматичними конструкціями. Розвиток мовлення і спілкування взаємопов'язані: спілкуючись, дитина звертається до мовлення як до головного способу його здійснення; введення дитини в мовленнєве спілкування з дорослими та однолітками позитивно впливає на розвиток її комунікативних потреб і мовлення [37].

Отже, результати аналізу еволюції та джерел дають підставу стверджувати, що наукове осмислення накопиченого історією доробку проблеми розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку сприятиме реалізації завдань щодо забезпечення якісної початкової освіти та вдосконалення її розвитку в перспективі.

1.3. Огляд творчого досвіду учителів початкової школи з розвитку мовлення молодших школярів

Розвиток мовленнєвої компетентності молодших школярів на сучасному етапі розвитку суспільства виступає найактуальнішою проблемою. Компетентність виступає для учнів початкової школи специфічною здатністю, яка допомагає активно розв'язувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях. Розвиток мовленнєвої компетентності неможливий без застосування в освітньому процесі творчих ігор, які допомагають дітям оволодіти мовою як засобом спілкування, пізнання, самоствердження в житті, творчого самовираження.

В. Сухомлинський вважав, що майстерність учителя полягає в умінні вчити дітей мислити, що кожен педагог повинен враховувати розум учнів, без цього школа перестає бути школою. Тому вчитель загальноосвітньої школи I-III ступенів – гімназії №30 імені Тараса Шевченка ВМР м. Вінниці – Ніколаєць Світлана Олександрівна вважає, що висока культура усного і писемного мовлення – невід'ємна риса всебічно розвиненої, освіченої особистості. Зв'язне мовлення, багатий активний словник, його точність і виразність – важливі показники високого рівня культури людини.

У своїй роботі вона використовує систему роботи ТРВЗ-педагогіку з розвитку зв'язного мовлення. Ця методика, переконаний педагог, виховує у молодших школярів уміння розмірковувати, знаходити нові оригінальні рішення поставлених задач. Світлана Олександрівна вважає, що головне не «донести», «пояснити» чи «показати» учням, а організувати спільний пошук розв'язання завдання, яке постало перед нами. Вона намагається на уроці подати не просто готові істини, а викликати в учнів потребу самостійно знайти відповідь на запитання, створити «ситуацію успіху». Приклад цього, урок читання «Казки школи під голубим небом. Перлинки творчості» (3 клас). Із свого досвіду, Ніколаєць Світлана Олександрівна робить такий висновок, що ТРВЗ-педагогіка дає право кожній дитині вибрати те, що вона спроможна зробити. Це навчання вивільняє дитину від страху та дійсно формує особистість.

Учитель початкової школи I кваліфікаційної категорії Криворізької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 126 Ляшенко Лариса Євгенівна вважає, що «розвиток у молодших школярів мовленнєвої компетентності, полягає у здатності слухати, сприймати й відтворювати інформацію, читати й розуміти текст, вести діалог, брати участь у дискусіях, переконувати та відстоювати свою точку зору, висловлювати власні думки, міркування, погляди в усній і письмовій формах» [29].

На думку педагога-новатора, мовленнєва компетентність посідає особливе місце серед творчих проявів молодших школярів. Вона вимагає роботи таких складових літературно-творчих здібностей, як сприймання, мислення, творча уява, мовлення, дає змогу одночасно розкритися почуттєвій та інтелектуальній сфері молодшого школяра. Саме у цей період активно розвиваються дар фантазувати, помітно виявляється допитливість, формується вміння спостерігати, порівнювати, критично оцінювати діяльність [29].

Першокласників Лариса Євгенівна навчає переказувати сюжетний текст букварного типу; пропонує для повторення зразки монологічних висловлювань, на основі прослуханих текстів і з опорою на початок, ілюстрацію, серію малюнків; учні вправляються у складанні своїх висловлювань. Учні ж 2-го класу формує вміння усно переказувати прослуханий чи прочитаний текст обсягом 40-50 слів з опорою на ілюстрації, слова та словосполучення; епізод із переглянутого фільму чи телепередачі, розвиваю вміння будувати усні твори на основі своїх спостережень, подій з власного життя з опорою на ілюстрації, складові частини тексту, план [29].

Найскладнішу та найзмістовнішу роботу, яку проводить Л. Ляшенко у своїй діяльності є розвиток і вдосконалення мовлення в учнів 3-го класу. Вона навчає учнів усно переказувати текст обсягом 50-70 слів детально і вибірково, поступово вилучаючи ілюстрації і малюнки. В процесі роботи ознайомлює учнів з елементами творчого переказу, пропонує повторити зразок короткого висловлювання (3-4 речення) із внесенням своїх доповнень, міркувань, змін. У 4-му класі учні працюють над письмовими переказами. Для цієї роботи педагог добирає розповідний текст (обсягом 40-50 слів), пропонує допоміжні матеріали

[29].

На думку Л. Ляшенко, розвиток мовленнєвої компетентності молодших школярів лежить в умінні слухати і розуміти усне мовлення. Тому, починаючи з 1 класу, на уроках навчання грамоти, а в 2-4 класах на уроках української мови, проводить роботу над формуванням аудіативних умінь. Учням пропонує завдання на сприймання різних мовних одиниць (звуків, слів, словосполучень, речень, текстів), усвідомлення значень окремих елементів тексту (слів, словосполучень, речень), а також розуміння тексту (його теми, фактичного змісту, основної думки, окремих особливостей побудови, стилю). Тексти покликані збагатити словниковий запас учнів, формувати лексичну правильність їхнього мовлення, адже знання української мови асоціюється, насамперед, із знанням слів, у той час як володіння мовою – із лексичними навичками, які саме й забезпечують функціонування лексики у спілкуванні.

На уроках навчання грамоти за матеріалами букваря Лариса Євгенівна розвиває вміння:

- переказувати сюжетні тексти;
- інсценізувати тексти, що містять діалоги;
- підбирати заголовки;
- формулювати запитання;
- виразно читати напам'ять вірші.
- складати зв'язне висловлювання, рухаючись від частин до цілого;
- створювати міні-твори за аналогією – калькуванням [29].

Учитель початкових класів загальноосвітньої школи № 18, м. Житомир, Т. Свистун у своїй роботі користується ідеями В. Сухомлинського і вважає, що у сучасних умовах його ідеї щодо розвитку мовлення і мислення за допомогою колективної творчої діяльності набувають особливої актуальності й заслуговують на творче застосування. Вчителька звертає увагу учнів на деталі, допомагає перебороти шаблони у мовленні. Протягом навчання дитини у початковій школі вчитель здійснює довготривалу роботу над поповненням словникового запасу, який збагачує мовлення школярів, дає їм можливість краще висловити думку, проаналізувати явище, описати предмет.

Т. Свистун проводить інтегровані уроки (читання та українська мова), які допомагають їй познайомити дітей із творами В. Сухомлинського, навчити їх складати колективно казку, розповідь. При цьому вона використовує ілюстративний матеріал: кращі зразки творів-мініатюр колишніх своїх учнів, творчі роботи, свої власні твори. Тетяна Михайлівна розвиває у школярів спостережливість, творчу уяву, художнє мислення.

Каліченко Наталія Олексіївна – вчитель початкової школи «НВК Білинська ЗОШ I-III ступенів – ДНЗ», учитель вищої категорії (Балтський район, Одеська область) працює над темою: «Шляхи формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови», оскільки одним із найважливіших завдань сучасної початкової школи є формування мовленнєвої особистості молодшого школяра. Саме тому провідною ідеєю своєї діяльності дослідниця обрала створення оптимальних умов для формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови, зокрема:

- забезпечення сприятливих умов для невимушеного спілкування;
- застосування діалогічних і дискусійних форм навчання;
- постійне надання можливостей для самостійної творчої діяльності учнів;
- використання ігрових, інтерактивних вправ для мовного розвитку [14].

На уроках навчання грамоти в 1-му класі Наталія Олексіївна застосовує спочатку підготовчі ігрові вправи. Навчає дітей будувати запитання і відповіді на них. Використовує малюнки, невеликі за обсягом тексти, безпосередню навчальну ситуацію в класі, зокрема:

Творча вправа «Питання – відповідь»

Дослідниця пропонує учням розглянути предметні малюнки та з'ясувати, хто на них зображений. Учні працюють парами за малюнками, ставлять одне одному запитання, слідкують за правильністю відповіді.

- Хто зображений на малюнку?
- На малюнку зображений півень?
- Як ця тварина розмовляє? [14].

Емоційним поштовхом до зацікавленого спілкування дитини є сюжетні малюнки, які Н. Каліченко використовує на уроках української мови під час

складання творів-розповідей, описів, міркувань, переказів. Особливу увагу звертає на підбір малюнків. Їхній зміст повинен відображати цікаву подію, нестандартну ситуацію, викликати яскраву емоційну реакцію, пробуджувати до роздумів, стимулювати фантазію.

Для розвитку мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови Наталія Олексіївна використовує творчі ігрові прийоми роботи, які у невимушеній формі спонукають учнів до побудови діалогічних і монологічних висловлювань.

Наведемо приклади творчих ігор за Н. Каліченко:

Творча гра «Відгадай предмет»

До предметних малюнків дібрати ознаки, за якими діти повинні відгадати предмет.

Наприклад:

- Кольоровий, круглий, гумовий – ... (м'яч).
- Паперовий, легкий, повітряний – ... (змій).
- Металевий, швидкий, двоколісний – ... (велосипед).

Гра «Сплетемо віночок із речень» (колективна гра)

Кожне нове речення починається з останнього слова попереднього речення.

Наприклад: Василько приніс багато трави. Траву люблять їсти корови. Корови мають роги. Роги є і у кози. Козу пасе Івасик. Івасик приніс моркву кроликам. Кролики дуже пухнасті. Пухнасті гусенята йдуть на став... [14].

Таким чином, проведений нами аналіз досвіду вчителів-новаторів дав змогу виявити, що розвиток мовлення молодших школярів посідає чільне місце в навчальному процесі. Адже у вчителів початкової школи є певна кількість апробованих вправ, які допомагають ефективному навчанню дітей.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ КОЛЕКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Діагностика рівнів мовленнєвого розвитку молодших школярів

Мовленнєвий розвиток дитини – один з основних чинників становлення особистості в молодшому шкільному віці. Ступінь розвитку цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини – потреб й інтересів, знань, умінь та навичок, а також інших психічних якостей, які становлять базис особистісної культури.

Розвиток мовлення в дитини є процес оволодіння рідною мовою, умінням користуватися нею як засобом пізнання навколишнього, засвоєння досвіду, накопиченого людством, як засобом пізнання самого себе і саморегуляції, як могутнім засобом спілкування та взаємодії людей.

З метою дослідження рівнів розвитку мовлення молодших школярів засобами колективної творчої діяльності ми провели експериментальне дослідження із 31 учнем 3 класу.

Оскільки розвиток мовлення молодших школярів включає роботу над словом, словосполученням і реченням, ми визначили такі критерії та показники:

– *звуквимова* – активна вимова і слухання мовних одиниць; розуміння їх, постійне зіставлення власної вимови зі зразками орфоепічно правильного мовлення; сформованість звукової і складової структури слова, чітке і правильне відтворення слова;

– *словниковий запас* – засвоєння нових слів та розуміння їх значень; уміння з'ясувати відтінки у значенні між синонімами, добирати антоніми, аналізувати багатозначні слова; уміння активно користуватися власним словниковим запасом, тобто швидко й точно добирати слова для побудови речень і текстів;

– *граматична будова мовлення* – усвідомлення лексичних ознак частин мови; правильне вимовляння граматичних форм; вміння граматично правильно будувати словосполучення і речення, вводити їх у зв'язні висловлювання;

– *зв'язне мовлення* – уміння поставити запитання, швидко зорієнтуватися в ситуації, знайти правильну відповідь; уміння усвідомлювати тему й основну думку висловлювання, будувати власне висловлювання.

У дослідженні визначено рівні розвитку мовлення молодших школярів.

Високий рівень – дитина виявляє потребу в опануванні української мови; у неї сформована звукова і складова структури слова, чітке і правильне відтворення слова. Молодший школяр правильно будує речення, зв'язно висловлює свої думки; учень ініціює й підтримує діалог з певної проблеми, впевнено висловлює й аргументує свою позицію, виявляючи повагу до думки співрозмовника; структура діалогу і мовне оформлення реплік відповідає нормам. Учень створює повноцінне, яскраве, оригінальне за думкою зв'язне висловлювання; повно і вичерпно висвітлює тему; впевнено висловлює й аргументує своє ставлення до того, про що пише. Робота відзначається багатством лексики, граматичною правильністю, стилістичною довершеністю. Дитина виявляє ввічливість, тактовність і повагу до інших учасників у практичній діяльності; перебуває в групі однокласників, утвореній за сильним рівнем підготовки до навчання.

Середній рівень – дитина досить вправно будує текст, розкриває його головну думку і загальний зміст; у тексті наявні всі структурні частини, але є неточності в будові речень і вживанні слів; володіє достатнім лексичним запасом. Учень робить помилки у будові речень, зв'язках між ними, володіє базовим лексичним запасом. До інших учасників практичної діяльності виявляє тактовність; намагається вести дискусію; усні відповіді правильні, але не завжди, письмові роботи виконанні на доброму рівні; перебуває в групі однокласників, утвореній за середнім рівнем підготовки до навчання.

Низький рівень – дитина за допомогою вчителя будує діалог, робить тривалі паузи, вислуховує лише окремі репліки співрозмовника, перебуває його, не завжди вживає слова ввічливості, припускається помилок у мовленні.

Учень буде лише окремі речення змісту, які не утворюють зв'язного тексту; припускається помилок у будові речень, володіє обмеженим лексичним запасом. Відсутня послідовність у висловлюванні думок та передачі їх змісту. Учень не бажає виконувати завдання з іншими дітьми, не бере участь в обговоренні проблем, не вміє вести дискусію; усні відповіді неправильні, письмові роботи виконанні на низькому рівні; перебуває в групі однокласників, утвореній за низьким рівнем підготовки до навчання.

Для діагностики критерію «звуквимова» та відповідних показників ми запропонували дітям виконати завдання, за допомогою якого можна визначити сформованість звукової і складової структури слова, на скільки чітко й правильно вони відтворюють слова (*Додаток А*). Після проведення інструктажу діти виконували вправу «Повторюй за мною скоромовку». Усі звуки умовно було розподілено на три групи: свистячі, шиплячі, сонорні. Кожна з груп оцінювалася окремо, отримані бали підсумовувалися:

5 – нормативне вимовляння всіх звуків групи;

4 – усі звуки вимовляються правильно, але в нестимульованому мовленні один звук піддається заміні;

3 – спотворюється або замінюється у всіх мовленнєвих ситуаціях (стимульоване і нестимульоване мовлення) тільки один звук групи;

2 – 2-3 звуки групи піддаються спотворенню або заміні (тобто є недостатньо автоматизованими);

1 – спотворюються або замінюються декілька звуків групи;

0 – спотворюються або замінюються всі звуки.

Максимальна кількість балів за виконання цього завдання – 15.

Результати виконання вправи відображено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати виконання вправи «Повторюй за мною скоромовку»

Бали	Кількість учнів	%	Рівень
15-13	9	29,0%	високий
12-8	14	45,1%	середній
7-4	8	25,8%	низький

Таким чином, низький рівень мовленнєвого розвитку за критерієм «звуковимова» виявлено у 8 учнів (25,8%). У них були наявні грубі помилки під час виконання завдання: спотворювалися або замінювалися декілька звуків групи; припускалися перестановки, уподібнювалися склади. Варто відзначити, що менше 4 балів не отримав жоден учень.

До середнього рівня були віднесені учні (14 (45,1%), у яких виявлено стан артикуляційної моторики – виконання за зразком; сформованість звукової і складової структури слова – спотворюється або замінюється тільки один звук групи; відтворення слів за складами, але без порушення структури; уповільнене відтворення; корекція після допомоги дорослого; 1-2 неправильні форми; 1-2 негрубі помилки. Діти з високим рівнем (9 (29,0%) точно і правильно виконали завдання, нормативно вимовляли всі звуки кожної групи; у них сформована звукова й складова структура слова, чітке і правильне відтворення слова. Інтерес у них стійкий.

Щоб здійснити діагностику критерію «словниковий запас» ми використали зрізові завдання (*Додаток Б*), які мали на меті оцінити вміння визначати однакове чи різне значення мають наведені пари слів, уміння добирати слова за характеристикою, вміння порівнювати й аналізувати слова та їх значення. Правильно виконане завдання оцінювалося у 3 бали. Перше завдання передбачало визначити «зайве» слово з п'яти запропонованих. У багатьох третьокласників при виконанні цього завдання виникли труднощі. Тільки 8 учнів (25,8%) змогли правильно його виконати.

У другому завданні пропонувалося підкреслити синоніми до виділеного слова. Тільки 9 (29%) третьокласників виконали його повністю, тобто набрали максимальну кількість балів (3 бали). 14 учнів (45,2 %) отримали по 2 бали, восьмеро (25,8%) – по 1 балу.

Найменше труднощів у процесі виконання зрізу дітьми класу виникло при виконанні третього завданням, яке вимагало визначити однакове чи різне значення мають наведені пари слів. 13 учнів (41%) правильно виконали завдання, 14 третьокласників (45,2%) отримали по 2 бали, четверо визначили

правильно тільки по 1-2 парі слів (оцінено 1 балом). Результати виконання усіх завдань зрізу представлені у таблиці:

Таблиця 2.2

**Результати виконання усіх зрізових завдань
для діагностики критерію «словниковий запас»**

Завдання	Кількість балів	Кількість учнів
№1	3	8 (25,8%)
	2	14 (45,2%)
	1	7 (22,5%)
	0	2 (6,5%)
№2	3	9 (29%)
	2	14 (45,2%)
	1	8 (25,8%)
№3	3	13 (41,9%)
	2	14 (45,2%)
	1	4 (12,9%)

Максимальна кількість балів, яку міг отримати кожен учень за виконання всіх завдань – 9. Отримані результати подано в рисунку.

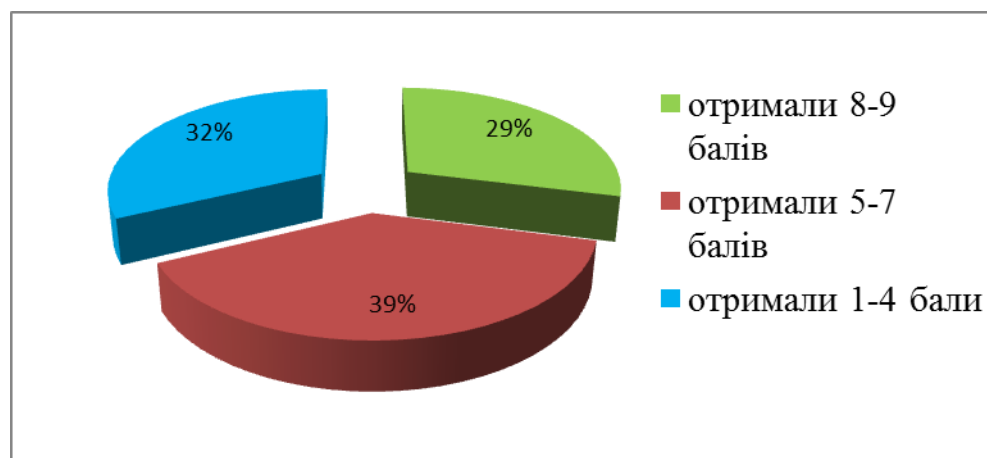

Рис.2.1. Результати виконання молодшими школярами зрізових завдань

Дев'ятеро дітей (29,0%) отримали 8-9 балів, що можна вважати високим рівнем словникового запасу. Дванадцять учнів (38,7%) отримали 5-7 балів, що можна віднести до середнього рівня, десятеро дітей (32,3%) отримали від 4 і нижче балів, що розглядається як низький рівень розвитку мовлення за критерієм «словниковий запас».

Щоб здійснити діагностику критерію «граматична будова мовлення», ми запропонували дітям виконати завдання (Додаток В). Їхні відповіді оцінювалися в балах: максимально за кожне завдання вони могли набрати по 3

бали. Так, у першому завданні діти повинні були заповнити пропуски так, щоб слова відповідали тим визначенням, які написані праворуч. Нас цікавило, чи усвідомлюють третьокласники ознаки частин мови. Правильно виконали вправу 9 учнів (29%). Вони продемонстрували вміння абстрагуватися від конкретного лексичного значення слова і враховувати формально-граматичні показники кожної частини мови. 15 третьокласників (15%) допустили одну помилку, 7 учнів (25,8%) – 2 помилки.

У другому завданні третьокласники виділяли в одиничних предметах і явищах спільні ознаки, які дозволили узагальнити, об'єднати їх в одну групу і мотивувати спільність цих предметів. Вправа виявилась найлегшою: 54,8% (17 учнів) виконали її без помилок, 8 третьокласників (25,8%) допустили один недолік, 6 учнів (19,3%) – 2 помилки.

Третє завдання передбачало відредагувати подані речення. 10 третьокласників (32,3%) правильно виконали завдання, продемонструвавши вміння будувати речення відповідно до законів синтаксису. 12 учнів (38,7%) допустили помилку, не зуміли відредагувати одне із речень або не помітили, що воно побудовано неправильно. 7 учнів (22,5%) допустили 2 помилки і виконання завдання було оцінено в 1 бал. Двоє учнів (6,5%) не справились із виконанням зрізового завдання. Результати виконання усіх завдань зрізу представлені в таблиці:

Таблиця 2.3

**Результати виконання зрізових завдань
для діагностики критерію «граматична будова мовлення»**

Завдання	Кількість балів	Кількість учнів
№1	3	9 (29%)
	2	15 (45,2%)
	1	7 (25,8%)
№2	3	17 (54,8%)
	2	8 (25,8%)
	1	6 (19,3%)
№3	3	10 (32,3%)
	2	12 (38,7%)
	1	7 (22,5%)
	0	2 (6,5%)

На основі отриманих показників було визначено рівні:

- до високого рівня були віднесені 10 учнів (32,3%), що виконали всі завдання або допустили одну помилку (8-9 балів);
- середній рівень виявлено в 12 учнів (35%), вони отримали 5-7 балів із загальної кількості;
- молодші школярі, що отримали від 4 балів і нижче із загальної кількості балів, віднесені до низького рівня – таких виявлено 9 учнів (25%).

Для діагностики критерію «зв'язне мовлення» ми запропонували третьокласникам виконати творче завдання (Додаток Г). Діти молодшого шкільного віку із задоволенням складають казки, тому нами було запропоновано учням написати казкову розповідь за початком на вибір:

Куди поспішає струмочок?

Жив собі веселий струмочок. Взимку він солодко спав. Та прийшла весна. Прокинулися дерева, квіти, земля, і тільки струмочок спав. Побачило ледаря сонечко, припекло. Прокинувся струмочок...

Чого зрадів горобчик?

Жив собі горобчик. По снігу стрибав, крихітки збирав, у нас під віконцем грівся. Та одного ранку прокинувся він від яскравого сонечка...

Оцінюючи письмові роботи, ми враховували: чи створює учень повноцінне, оригінальне за думкою зв'язне висловлювання з певною комунікативною метою; чи повно і вичерпно висвітлює тему; чи висловлює й аргументує своє ставлення до того, про що пише; чи робота відзначається багатством лексики, граматичною правильністю, стилістичною довершеністю. Творча робота оцінювалася 12 балами. Кращі тексти, складені дітьми, наводяться у додатках.

Як свідчить аналіз дитячих робіт цього жанру, 8 учнів (25,8%) класу усвідомлює особливості казки, прагне подати у своїх творах цікавий сюжет та оформити їх за допомогою мовних засобів. Вдало й доречно вживали різноманітні групи прикметників. Так, Оленка С. вжила такі прикметники для образного змалювання приходу весни: *снігові кучугури, холодна земля, крижаний Сніговичок, чудова пора року, сонячна весна, життєрадісний*

струмочок. Окремі учні використали в творах складні прикметники – *темно-синій, світло-голубе* тощо. Позитивне ставлення до струмочка та чарівної пори року діти висловлювали за допомогою емоційно-забарвлених слів – *хоробрий струмочок, чудовий друг, веселий порадник, радість, зрадіти, радувати, лагідна весна*; зменшено-пестливих слів – *малесенькі, зелененькі, травичка, хмаринки*; алегорій – *Весна-чарівниця, що проживає в казковому палаці* тощо.

Разом з тим, частина третьокласників (14 третьокласників (45,2%) подає спрощений сюжет, неопоетизовані образи, в казках не виражене власне емоційне ставлення. У багатьох роботах (9 учнів (29%) спостерігається стереотип побудови тексту, відсутність власних оригінальних ідей. Часто відсутня логіка розвитку подій, фантазія відводить дітей далеко від предмету розказування, що не дозволяє додумати казку до кінця. Більшість робіт позбавлені образних порівнянь, метафор. Натомість зустрічаються невинувдані повтори, порушення логіки викладу.

За результатами виконання творчого завдання ми визначили рівні розвитку мовлення молодших школярів за критерієм «зв'язне мовлення»: високий рівень – 25,8% (8 учнів), середній – 45,2% (14 дітей), низький – 29% (9 третьокласників).

Таким чином, у результаті діагностичного дослідження за чотирма критеріями («звуковимова», «словниковий запас», «граматична будова мовлення», «зв'язне мовлення») нами виокремлено три рівні розвитку мовлення молодших школярів:

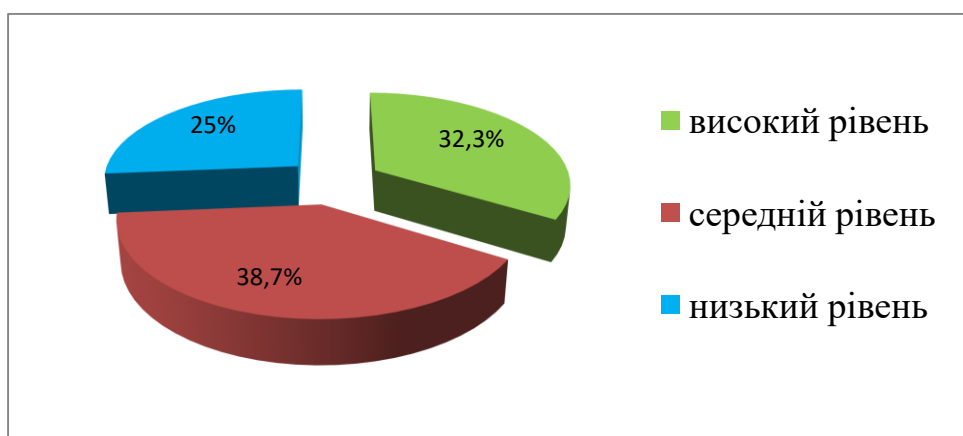

Рис.2.2. Рівні розвитку мовлення молодших школярів

Високий рівень мають 10 дітей (32,3%), середній – 12 учнів (38,7%), низький – 9 (25%). З високим рівнем виявлено лише незначну частину третьокласників, тому ми переконані в актуальності та важливості проблеми мовленнєвого розвитку дітей початкової школи.

Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів (1-4 класи) [30] передбачається вироблення в учнів мотивації навчання української мови, формування комунікативних умінь, гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності та опанування найважливіших функціональних складників мовної системи. Однією із форм організації навчального процесу школярів, які б найбільшою мірою забезпечували розвиток особистості, є організація спільної навчальної роботи учнів. За умов колективної творчої діяльності всі діти в класі отримують можливість говорити, обмінюватися ідеями з партнерами, опановувати нові знання.

Для того, щоб з'ясувати ставлення учнів до колективної творчої діяльності, шляхи вибору партнерів та позитивні сторони колективного навчання ми провели анкетування учнів класу (*Додаток Д*).

Перше запитання анкети («Як тобі більше подобається виконувати завдання на уроці?») дозволяє визначити ставлення учнів до різних форм організації роботи на уроці. Виявилось, що більшості третьокласників подобається працювати в парах, групах, усім колективом. Результати представлені в Таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Форми виконання завдань

<i>Форма організації роботи</i>	<i>Кількість опитаних</i>
всім класом під керівництвом вчителя	9 (29%)
самостійно	3 (9,7%)
в парі з однокласником	10 (32,4%)
в групі з кількох чоловік	9 (29%)

З таблиці видно, що найбільше дітям подобається працювати на уроці в процесі спільної діяльності. Важливе організаційне питання – з ким дітям комфортно здійснювати таку діяльність. Тому ми запропонували учням

відповісти, з ким вони хочуть працювати. Аналіз відповідей свідчить, що учням найбільше подобається працювати з тим, з ким вони найбільше спілкуються (сусід по парті (38,7%) – або друг (25,8%) та з найрозумнішим в класі (відмінником – 35%).

Отже, в учнів є певні критерії вибору партнерів, з якими вони хотіли б працювати. Для того, щоб дітям було цікавіше, легше, краще вчитись, вчителю потрібно на це звертати увагу, особливо на перших етапах застосування різних видів колективної творчої діяльності.

Серед завдань, які б діти хотіли виконати разом, найбільше виборів отримали наступні: заучування скоромовок та віршів, виконання цікавих, ігрових завдань, складні вправи, складання казок, драматизація. Тобто, молодшим школярам цікавіше виконувати ігрові завдання не самотійно, а з однокласниками, при виконанні складних вправ вони прагнуть допомоги, заучувати вірші й скоромовки, складати казки учням легше колективно. Дані представлені у вигляді Рисунка 2.3.

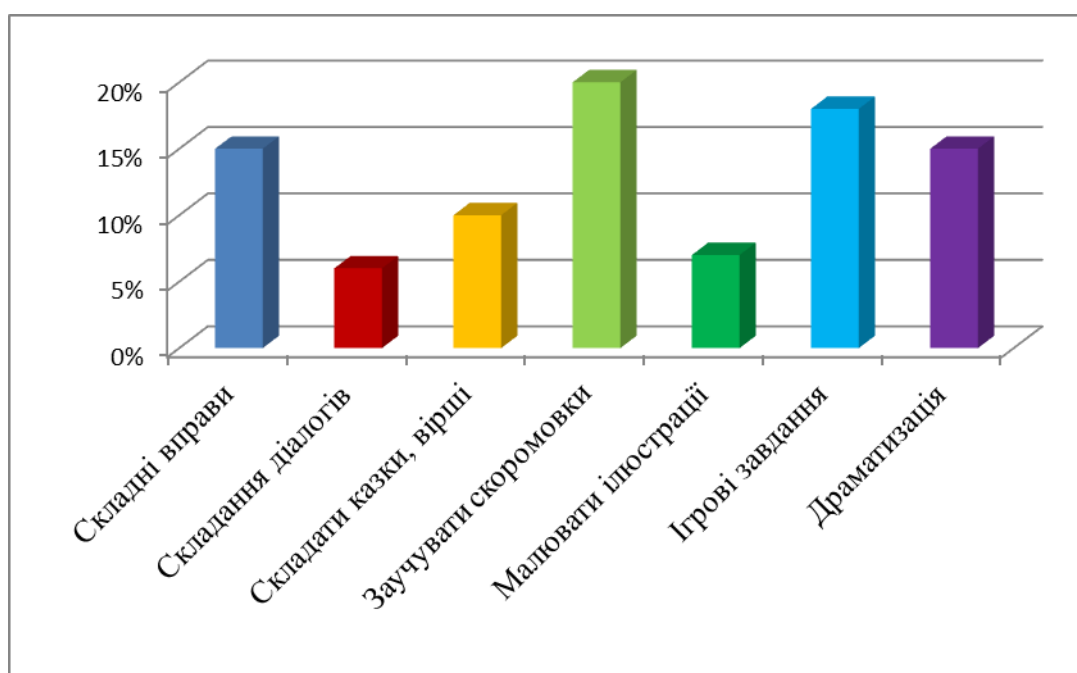

Рис. 2.3. Завдання, які учні хочуть виконувати колективно

Молодші школярі в четвертому запитанні – «Колективна творча діяльність, на твою думку, дозволяє...», цілком слушно називають такі визначальні переваги колективної роботи (вибір відповіді), як можливість краще зрозуміти матеріал – 32,2%, спілкуватись з однокласниками – 22,5%.

Також їх привертають такі аспекти роботи разом: цікавіше вчитись – 12,9%, враховувати думки напарників – 9,7%, перевіряти знання свої та своїх однокласників – 9,7%. Найменше виборів отримали положення: можливість познайомитись з однокласниками (6,5%); навчитись ставити запитання – 6,5%.

Отже, аналіз отриманих даних свідчить, що у молодших школярів спостерігається інтерес до різних форм колективної діяльності під час навчання, бажання виконувати різноманітні види роботи разом. Якщо педагог допомагає дитині в процесі організації навчання набуття нових знань і навичок, необхідних для того, щоб навчитися читати та писати, то взаємодія з однолітками дає змогу в невимушеній обстановці обговорювати проблеми, ділитися своїми думками, переживаннями. Працюючи з однокласниками, учні молодшого шкільного віку більше розмовляють, ніж під час роботи з учителем. Загалом, соціальні взаємодії дітей створюють більше передумов для підвищення рівня розвитку мовлення, ніж спеціальне оволодіння елементами усного та писемного мовлення.

Таким чином, уроки української мови надають великі можливості для ознайомлення учнів з найважливішими правилами усного та писемного мовлення і спілкування, практичного засвоєння формул ввічливості, які виховують мовну культуру, інтелігентність, вишуканість мовця.

2.2. Організація колективної творчої діяльності у процесі мовленнєвої роботи на уроках мовного циклу

Сучасний стан розвитку Української держави потребує радикальної перебудови процесу навчання та виховання підростаючого покоління. Розроблення Національної стратегії зумовлено необхідністю значних змін, спрямованих на підвищення якості та конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір [32, 1].

Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту», розроблено Державний стандарт початкової освіти відповідно до можливостей дітей

молодшого шкільного віку. Він передбачає гармонійний розвиток та виховання творчої особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих умінь, навичок, бажання і вміння самостійно й усвідомлено вчитися [12].

У програмі середньої загальноосвітньої школи 1-4 класів [42] з української мови приділяється значна увага питанням оволодіння учнями вміннями орієнтуватися в ситуації спілкування, зв'язно, логічно, послідовно викладати думки. Саме цим пояснюється потреба в якісному навчанні школярів діалогічного мовлення, створення власних висловлювань.

У пояснювальній записці до курсу української мови рекомендується широко використовувати роботу в парах і групах, що сприяє розвитку усного (діалогічного, монологічного) мовлення, дає можливість висловитись більшості учнів класу. При цьому важливо прищеплювати школярам культуру спілкування, розвивати вміння уважно слухати співрозмовника, призупиняти своє мовлення, погоджувати репліки з тим, що сказав співрозмовник, висловлювати критичне зауваження та ін. [42, 17].

Як показує практика, перші спроби організації групової та колективної роботи дітей найчастіше є невдалими (постійний шум, невміння учнів діяти разом, повільний темп проведення уроку), і педагоги, на жаль, часто відмовляються від такої роботи. Та треба пам'ятати, що співпраця – це вміння, навичка, а будь-якого вміння треба вчитися.

Розпочинати потрібно ще з першого дня перебування дитини в школі. З відмови від звичного розставлення столів (парт). Не кожен школяр наважиться висловити свої думки, міркування, якщо на нього дивиться багато очей. У малій групі дитина відчувається комфортно. Вона може висловити будь-яке міркування, запитати, що її цікавить, взяти активну участь в обговоренні відповіді на певне запитання. На думку дослідників, потенціал групової роботи, під час якої учень стає частинкою колективного суб'єкта навчальної діяльності – групи учнів, які співпрацюють між собою, надзвичайно великий. У таких умовах молодший школяр ефективно оволодіває навчальною діяльністю і визначає передумови до переходу на наступний рівень свого розвитку. Досягнути цього

ступеня можна лише шляхом цілеспрямованої роботи, інакше спільна навчальна діяльність не сформується [38, 11].

Як і інші види діяльності, колективна діяльність має свої правила і норми, до яких належать:

1) правило піднятої руки. Таким чином дитина повідомляє про бажання виступити (щось розповісти, відповісти на запитання тощо);

2) черговість виступів, дотримання якої виховує вміння уважно слухати повідомлення кожного учасника групи;

3) використання спеціальних знаків («+» – згоден, «-» – не згоден, «?» – є проблема, запитання тощо);

4) висловлювання мають бути зрозумілими для всіх.

Об'єднуючи дітей в групи, необхідно:

– враховувати індивідуальні особливості школярів (тільки на початковому етапі, потім вони мають набувати навичок взаємин з різними партнерами);

– слабким учням підбирати не просто партнера, що гарно встигає, а терплячого, сумлінного, який в доступній формі пояснить незрозуміле;

– відмовитися від покарання школярів позбавленням можливості працювати в групі. Це можуть зробити самі діти, відмовившись працювати з кимось. Учитель має виявити причину конфлікту і за можливості ліквідувати його;

– роботу учнів в групі слід оцінювати однаково. Внесок кожного учня в спільну справу виявляється через самооцінювання і взаємооцінювання;

– оцінюючи роботу пари, особливо в підготовчому класі, насамперед треба враховувати особисті якості учня, а вже потім – навчальні;

– під час спільної діяльності не варто вимагати абсолютної тиші: діти мають обмірковувати відповіді на запитання, висловлювати свої думки, міркування. Треба тільки шляхом переконання боротися з викриками і розмовами на повний голос;

– щоб не викликати в учнів перевтоми, займатися груповою діяльністю можна в підготовчому класі протягом 5-7 хвилин, на четвертому році

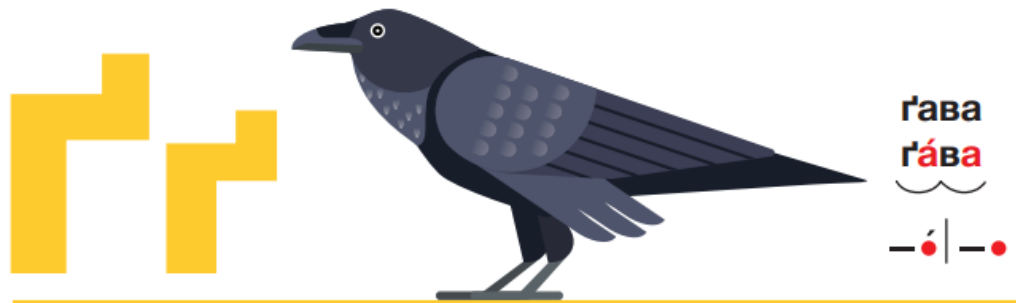
навчання – 15-20 хвилин.

З перших днів перебування дитини в школі перед нею стоїть завдання навчитися висловлювати свої думки правильно, послідовно, точно і виразно. Тому навчальними ситуаціями слід спонукати учнів до безпосередніх висловлювань (створення власних текстів), заохочувати до складання казок, віршів, придумування своїх фіналів до казок і оповідань. А оскільки у дітей різний мовленнєвий розвиток, то ініціатором і творчим лідером стає саме вчитель. Треба так організувати роботу учнів, щоб на уроці були присутні і фронтальна, і колективна, і групова, і парна, й індивідуальна робота.

Наприклад, у підручнику «Українська мова. Буквар» під час вивчення теми «Звук [г]. Букви Г, г (с. 101 –103 першої частини підручника)» [28] дітям пропонуються наступне колективне завдання:

1) Колективна робота.

Ознайомлення із звуком [г] і буквою «г» (г е). Утворення та читання складів із літерою Г. Визначення місця звука і букви у словах і складах. Побудова і аналіз звукових моделей.

2) Читання відкритих і закритих складів рядками.

З розвитку усного (діалогічного, монологічного) мовлення доцільно широко використовувати роботу в парах і групах, яка дає можливість висловитись більшості учнів класу. При цьому важливо прищеплювати школярам культуру спілкування, яка виявляється не тільки в доречному використанні формул мовленнєвого етикету, а й в умінні уважно слухати співрозмовника, призупиняти своє мовлення, щоб дати можливість висловитись іншому, погоджувати свої репліки з тим, що сказав співрозмовник, в умінні сказати йому добре слово, висловити критичне зауваження в такій формі, щоб

нікого не образити тощо.

Наприклад, на уроках літературного читання можна використовували методику поабзацного опрацювання тексту (О. Рівін) [11, 52]. Практично кожен школяр має свою окрему тему, яку він проробляє по черзі з різними товаришами, виступаючи по чергово, то в ролі слухача, то в ролі розповідача (вчителя). Оптимальна кількість тем у групі дев'ять – одинадцять. Тому, якщо в класі тридцять – сорок учнів, то, відповідно, три – чотири одночасно «ведуть», «спеціалізуються» з однієї й тієї ж теми. На кожен тему підбираються п'ятнадцять – двадцять, які розподіляються між дітьми.

Обсяг тексту для вивчення не повинен бути надто малим. З самого початку перед кожним учнем ставиться мета: оволодіти матеріалом так, щоб уміти її розказати, дати відповідь на усі запитання [11, 52].

Слід збагачувати мову дітей, використовуючи різноманітні творчі колективні завдання. Застосування творчих колективних завдань у навчальному процесі має на меті навчити учнів молодшого шкільного віку розв'язувати нові незвичні завдання шляхом аналогізування й комбінування, активізувати для цього свої інтелектуальні та творчі сили, спрямовувати їх на знаходження спільного рішення нового завдання, а також вивчати й повторювати навчальний матеріал незвичним та ефективним способом. *Наприклад*:

1. Дібрати аналоги за літерою можна так, щоб вийшло зв'язне речення, наприклад слово «свобода»: *Свиня весело обідає біля океану, доглядаючи арфу*. Так відомі слова учні починають розглядати з іншого боку. Можна запропонувати учням уявити ту свиню, яка має чудовий настрій, обідає на березі океану, дихає свіжим повітрям і при цьому вона ще доглядає арфу, бо її так попросили її знайомі-музиканти. Дуже добре було б використовувати слова, як у наведеному вище прикладі, бо будь-яке слово може стати поштовхом для створення речення, оповідання, казки, вірша.

2. Допомогти Білочці зібратися до школи (скласти в портфель навчальне приладдя і пояснити його призначення); відгадати загадки, скласти речення із словами-відгадками; ігри типу «Переплуталка», «Хто виконує такі дії?»; складання діалогів; складання загадок, лічилок, скоромовок, шарад тощо.

Щоб розкрити тему, основну думку висловлювання треба вміти добирати матеріал для висловлювання і користуватися ним у творчій праці. А для цього треба вчити дітей спостерігати, помічати в предметах найістотніше, їх ознаки; прищепити навички самостійної роботи з книгою, картиною, навчити фіксувати спостереження, враження, роздуми [36, 110].

Наведемо приклади завдань для колективної діяльності, що сприяють формуванню мовленнєвих умінь:

1. **Попрацюйте в групах!** Уважно прочитайте і подумайте, чи всі речення зв'язані між собою за змістом. Яких речень у тексті бракує? Складіть та запишіть їх.

2. **Попрацюйте в колективі!** Уважно прочитайте текст і з'ясуйте, чи всі абзаци на своєму місці. Якщо, на вашу думку, трапилася помилка, то виправте її: пронумеруйте абзаци в потрібному порядку.

3. **Попрацюйте самостійно!** Прочитайте і подумайте, яка тема і мета, цього тексту. Доберіть влучний заголовок. Обговоріть ці питання в групі.

4. **Попрацюйте в групах!** Під час читання тексту знайдіть слова, які пов'язують між собою речення та абзаци. Підкресліть їх. Обговоріть та висловіть свої міркування. Доберіть заголовок.

5. **Написання листа**

а) Працюйте в групах з тлумачним словником. Запишіть тлумачення слів.

Адреса – це

Адрес – це

Адресат – це

Адресант – це.....

6. **Працюємо в парах!** Напишіть колективний лист до своїх спільних друзів чи знайомих, які навчаються в іншій школі. Вкладіть його в конверт і заадресуйте.

7. **Привітання зі святом**

Попрацюйте в групі! Напишіть два привітання з нагоди Різдвяних або інших свят. Одне – найближчому другові, друге – близькій дорослій людині.

8. **Прочитайте вислови і подумайте, чи правильно вжиті виділені слова.**

Олена – порядна людина, бо дуже любить порядок.

Дідусь чуйний, бо все добре чує.

Юрко такий смішний, тому що часто сміється.

9. виправте поданий текст. Відредагований варіант запишіть.

Я всьо допомагаю для своєї мами. Прибираю у кімнатах, мию посуду, хожу в магазини. Ми разом стіраємо. Коли мама утюжить, я допомагаю складати до шкафа.

Колективна форма навчальної діяльності особливо успішно використовується в роботі з розвитку мовлення: для обговорення самостійно прочитаного тексту або проблем, пов'язаних із ситуаціями повсякденного життя, непідготовленого усного переказу, письмових висловлювань, які діти читають один одному в парах [46, 32].

Таким чином, удосконалення мовленнєвої діяльності молодших школярів на сучасному етапі зумовлюється передусім зростаючими соціальними потребами в особистості високої мовленнєвої культури, здатної вільно користуватися мовними засобами в різноманітних комунікативних ситуаціях.

Сучасний урок літературного читання вимагає обґрунтованого підходу до вибору методів, засобів і форм навчання. Важливо обирати для кожного етапу уроку оптимальне поєднання словесних, наочних і практичних методів, використовувати такі засоби навчання, що забезпечували б ефективність розв'язання основних завдань кожного етапу уроку, кожної теми. На уроці необхідне поєднання колективності в роботі з індивідуальним підходом до школярів. Слід організовувати так роботу учнів на уроці, щоб кожен з них працював у повну міру своїх можливостей.

На уроках літературного читання в початковій школі практикується переважно голосне, яке може бути колективним, індивідуальним або в особах. Останній підвид застосовується під час читання п'єс та діалогічних уривків з епічних або ліро-епічних творів. Такий вид читання сприяє удосконаленню навички та формуванню мовлення учнів.

У колективній навчальній діяльності учні показують високі результати засвоєння знань, формування вмінь. Пояснюється це тим, що «в цій роботі

слабкі учні виконують за обсягом будь-яких вправ на 20-30% більше, ніж у фронтальній роботі. Колективна форма роботи сприяє також організації більш ритмічної діяльності кожного учня» [10, 28].

Необхідною умовою успішної роботи учнів у групі співпраці є володіння навичками колективної роботи: «вирізнення», моделювання, розігрування заданих ролей [5, 53]. Приклади колективних завдання наведені у додатку Ж.

Наприклад, учні першого класу під час вивчення теми: «Читання букварних текстів. Робота з дитячою книжкою» виконують наступну колективну роботу» [28]:

1) Читання учнями й учителем тексту «Поквапся, Ніколасе» на с. 102–103. Прослуховування художнього тексту – аудіо додаток до першої частини підручника за посиланням <http://www.e-litera.com.ua/Grade/1/NUS/NavchGR1/>

2) Відповідаємо на запитання на с. 103 «Так чи ні?», обговорення.

Так чи ні?

Ніколас ходив на танцювальний гурток.
Ніколас любив ходити на гуртки.
Ніколас сам планував свій вільний час.
Через три тижні Ніколас ледве дихав.

• Хто розповідає цю історію? Як почувається Ніколас? Навіщо батьки записали його на стільки гуртків? На які гуртки ти ходиш після школи? Чи подобаються вони тобі? Назви підряд усі дні тижня. Спробуй пояснити, чому вони так називаються.

3) Робота із виділеними в тексті фразеологізмами: розуміння учнями, пояснення вчителем (не встиг оком моргнути – дуже швидко, титанічні зусилля – величезні зусилля, ледве волокти ноги – йти повільно від великої втоми, як викручена ганчірка – бути змученим роботою, дуже втомитися).

4) Читання «ланцюжком» речень про заняття Ніколаса в різні дні тижня.

У по-не-ді-лок у Ніколаса скри-пка.
У вів-то-рок Ніколас пла-вав.
У се-ре-ду в Ніколаса карате.
У суботу Ніколас грав в ор-ке-стрі.

Діти молодшого шкільного віку беруть активну участь в аналізі власних розповідей та розповідей своїх товаришів. Цей момент на уроці варто

використати для вдосконалення зв'язного мовлення дітей, спрямовуючи їх на більш вдалу лексичну заміну, добір та проговорення додаткових варіантів щодо характеристики образу, сюжетної лінії, будови речення, структури розповіді тощо. Тобто це не просто вказування на помилки, а визнання інших варіантів висловлення.

Тому діяльність учня слід організовувати як процес розв'язання творчих завдань різного рівня, наповнених особистісним змістом. Така робота сприятиме пробудженню творчих сил учнів, стимулюватиме розвиток творчих здібностей і перетворюватиме активність і творчість у природний стан.

Таким чином, використання різноманітних прийомів колективних форм роботи сприятиме розвитку мовлення молодших школярів, їхньої уяви, мислення та пам'яті, виявленню творчості та наполегливості, підвищенню рівня мотивації навчальної діяльності.

2.3. Методичні аспекти організації позакласної роботи з мовленнєвого розвитку у системі КТД

Розвиток мовлення є провідним принципом навчання рідної мови в початкових класах, який пронизує і об'єднує всі сторони мовленнєвої діяльності учнів. Сьогодні проблема розвитку мовлення учнів у школі є дуже актуальною. Оскільки діти не завжди можуть чітко висловити свої думки, їм бракує активного словникового запасу. Отож, завдання школи полягає у забезпеченні можливості розвивати своє мовлення на уроках і під час позакласної роботи.

У концепції Нової української школи зазначено, що «виклики часу зумовили розроблення Концептуальних засад реформування початкової освіти – документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей» [34, 2].

Гармонійне поєднання форм і методів позакласної роботи з навчальним

процесом є однією з важливих передумов виховання мовної особистості. Добре поставлена позакласна робота з рідної мови і читання сприяє поглибленню філологічних знань учнів, розвиває їхнє творче мислення, мистецькі обдарування, організаторські здібності, дослідницькі вміння й навички.

Методисти І. Вихованець, Г. Передрій, О. Потапенко, під позакласною роботою розуміють спеціально практиковані в позаурочний час заходи, що мають свій зміст, не завжди передбачений навчальною програмою, специфічні форми, методи та прийоми проведення та організуються за принципом добровільної участі в них учнів.

Мета позакласної роботи з літературного читання полягає у задоволенні інтересів і запитів дітей, розвитку їх творчого потенціалу, нахилів і здібностей у різних сферах діяльності та спілкування, поглиблення й розширення знань, формування практичних навичок і світоглядних переконань. Домінуюча роль в її організації належить класному керівнику, який є передусім організатором позакласних заходів (організованої діяльності колективу, спрямованої на досягнення певної виховної мети), діє у співдружності з іншими педагогічними працівниками школи.

Метою позакласної роботи з мови, на нашу думку, є формування в учнів любові до мови, розширення й поглиблення їхніх лінгвістичних знань, умінь і навичок, розвиток інтересу до предмета; підвищення загальної мовленнєвої культури, всебічний розвиток особистості.

Провідні методисти (М. Вашуленко, В. Мельничайко, К. Плиско та ін.) дійшли висновку, що у роботі шкіл України останнім часом чітко визначилися три форми позакласної роботи на основі кількісного складу учнів:

– індивідуальна робота проводиться з окремими учнями. Слід зазначити, що під час планування даного виду позакласної роботи необхідно враховувати інтереси учнів щодо вибору тематики. Завдання ж вчителя – допомогти кожному учневі дібрати додаткову літературу;

– групова форма має постійний склад учасників, об'єднаних спільними інтересами. До цієї форми належать різноманітні гуртки.

– масова робота – проведення мовних вечорів і ранків, конференцій, конкурсів, виставок, екскурсій, олімпіад, тижнів чи днів мови в гімназії тощо.

Позакласна робота спрямована на закріплення, поглиблення знань, застосування їх на практиці, розширення кругозору учнів, формування наукового світогляду. Не менш важливим є вироблення умінь і навичок самоосвіти, розвиток творчих здібностей, організація дозвілля, культурного відпочинку.

Позакласна робота з української мови і читання – важлива складова частина навчально-виховного процесу. Вона тісно пов'язана з класними заняттями. На позакласних заходах учні, як і на уроках, одержують нові знання з мови, повторюють і закріплюють їх, удосконалюють орфографічні, пунктуаційні й стилістичні навички, працюють над поліпшенням культури мовлення, читають цікаву художню літературу.

Як зазначає С. Караман, зміст позакласної роботи з рідної мови і читання, полягає в органічній єдності її основних напрямків:

а) прагматичного (формування в учнів комунікативних і читацьких умінь і навичок, організаційних навичок художньої діяльності);

б) гносеологічного (повідомлення учням історичних відомостей про українську державу, події у світі, про видатних людей світу, дитячі й молодіжні організації, що діють в Україні);

в) аксіологічного (розвиток в учнів ціннісних орієнтацій, мотивів колективної діяльності та розвитку пізнавального інтересу).

На початку навчального року перед колективом кожної школи постає питання, як організувати навчально-виховну роботу, щоб усім було цікаво й корисно: учням, учителям, батькам, навіть керівникам закладу. Кожен планує різноманітні заходи, намагається використати щось нове, експериментує. Але не завжди виходить бажаний результат.

Отже, позакласна робота тісно пов'язана шкільним курсом мови, але не підміняє його, хоч і розв'язує ті самі навчальні й виховні завдання, і в цьому розумінні є продовженням тієї роботи, яка проводиться на уроці. Змістовно й цікаво проведені позакласні заняття допомагають учням усвідомити, що мова –

цілісна система, історія якої тісно пов'язана з історією народу. Для того, щоб зробити цю роботу цікавою та творчою радимо використовувати прийоми колективної творчої діяльності.

Колективна творча діяльність (КТД) – це суспільно-значуща діяльність педагога й учнів, спрямована на вирішення життєвоважливих завдань, яка задумується, організовується, вирішується, виконується, оцінюється спільно дітьми і дорослими, в якій відбувається розвиток колективістських демократичних основ життя, управління, активного ставлення до оточуючого середовища, і яка є завжди особистісно орієнтованою і спонукає до розвитку творчих здібностей її учасників [43].

Для забезпечення належного рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі організації позакласної роботи з літературного читання потрібно використовувати різноманітні форми, методи та прийоми. На нашу думку, доцільно використовувати такі форми позакласної роботи у системі КТД:

1. Колективні творчі справи. Досвід роботи багатьох шкіл показує, що колективні творчі справи (КТС) посідають у методиці виховної роботи одне з головних місць. Це спосіб організації наповненого працею, ініціативою, творчістю, товариством і радістю життя [60].

Суть кожної колективної творчої справи – турбота про свій колектив, один про одного, про оточуючих людей, про далеких друзів. Справа ця – колективна, тому що здійснюється разом – дітьми і старшими друзями, як їх спільна турбота. Справа ця – творча колективна, тому що представляє собою спільний пошук кращих рішень життєвоважливих завдань, тому що створюється спільно – не тільки виконується, але й організовується, задумується, планується, оцінюється. Вона творча ще й тому, що не може перетворитися у догму, не робитися по шаблону. А завжди виступає у різних варіантах (з вигадкою, фантазією, імпровізацією, грою), завжди проявляє нові свої можливості, тому що вона – частина життя.

При використанні технології КТС зростає загальна зацікавленість учнів у навчанні, у плануванні та організації життя школи: учні випробують себе в

різноманітних заходах, гуртках, маленьких та великих справах; зростає їх відповідальність, активність, комунікабельність; класи вчаться співпрацювати між собою; закладаються майбутні перспективи розвитку окремої дитини. При організації та виконанні заходів створюється ситуація загального та особистісного успіху, що дозволяє кожному члену колективу постійно випробувати себе, подолати свою боязкість, невміння, незнання, різні труднощі та зламати бар'єр комплексів [60].

Базовим компонентом технології є колективна організація діяльності, тобто такий спосіб її організації, за якого всі члени колективу залучаються до процесу планування, підготовки, виконання та аналізу спільних справ. Така методика роботи формує в учнів навички побудови ефективних міжособистісних відносин у колективі, вміння вирішувати завдання, враховуючи інтереси і кожного члена колективу, і справи у цілому.

Беручи участь у колективній творчій справі, дитина відчуває кращі гуманістичні риси інших людей, користується своїми правами, виконує певні обов'язки, стає суверенною, самостійною особистістю, здатною приймати відповідальні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях [60]. Вона вчиться виконувати різні ролі в суспільстві. Відповідальна й надійна в ігровій діяльності, така дитина буде відповідальною в дорослому житті.

Згуртуванню класного колективу, розвитку мовлення у позакласній роботі значно сприяє проведення заходів, які стають традиційними.

Наприклад, «День рідної мови», «День улюбленого поета», «День улюбленого композитора», «Свято казки», «Складають казки казкарі», «Цей цікавий світ» та багато інших (Додаток 3).

Отже, колективна творча справа є ефективним засобом вирішення освітньо-виховних завдань, виявом спільної турботи про розвиток кожного їх учасника, сприяє поглибленню філологічних знань учнів, розвиває їхнє творче мислення, мистецькі обдарування, організаторські здібності, дослідницькі вміння й навички.

2. *Гурткова робота з української мови та читання.* Гурток (зменшене від гурт) – це організація осіб, об'єднаних спільною діяльністю, певним

заняттям тощо. Гурткова робота у школі підпорядкована навчально-виховним завданням і спрямована на виховання цілісно та гармонійно розвинених і активно налаштованих до життя людей, громадян.

Предметні гуртки – науково-освітні гуртки, організовані з метою розширення й поглиблення знань учнів з різних предметів навчального плану школи й розвитку в них інтересу до відповідних галузей науки, художньої літератури й мистецтва тощо [25].

Мета гурткової роботи з розвитку мовленнєвої комунікації підпорядковується загальним завданням навчання та виховання учнів у школі. Програма складається учителем відповідно до особистісних інтересів, можливостей та нахилів учнів. Заняття гуртка не регламентовані навчальною програмою. Кількість членів гуртка має бути не більша 15 осіб. Тривалість занять гуртка 30 – 35 хвилин. Із цього часу на ігрову частину відводиться від 10 до 15 хвилин; на висновки і узагальнення – 5 хвилин; 15 – 20 хвилин учні працюють над різними гуртковими справами. Щомісяця проводиться 2 – 3 заняття. Робота у кожному півріччі завершується підготовкою масового заходу. У виборі структури занять та їх змісту враховується той факт, що діти прийшли після напруженого трудового дня, їм необхідно відпочинок, переключення на нові види діяльності.

У процесі проведення гурткових занять реалізуються такі важливі завдання:

– виховання любові до рідної мови, її історії, багатих засобів висловлення найтонших відтінків думок і почуттів, до милозвучності, краси рідного слова;

– розширення та поглиблення знань, одержаних на уроках, що досягається, з одного боку, шляхом використання позапрограмного матеріалу, а з іншого – шляхом опрацювання цікавих мовних фактів;

– розвиток усного й писемного мовлення, формування навичок правильно, точно й образно висловлювати думки, дбати про багатство, чистоту й красу мовлення;

– формування вміння користуватися рідною мовою як засобом спілкування, пізнавання та впливу;

- виховання мовленнєвої культури;
- розвиток індивідуальних та колективних здібностей, формування навичок проводити невеличкі лінгвістичні дослідження;
- робота з обдарованими дітьми.

Визначаючи завдання для кожного гуртківця, учитель має враховувати його можливості: робота повинна бути посиленою і водночас має містити певні труднощі, переборення яких приносить моральне задоволення. Вправи повинні добиратися так, щоб поглибити знання, розширити кругозір, збудити прагнення заглиблюватися у мову, шукати, вивчати.

Важливе місце належить пошуковим та конструктивним колективним завданням, для вирішення яких недостатньо знати певні схеми, алгоритми, інструкції, зразки. Такі завдання розвивають кмітливість і наполегливість, нестандартність мислення, вміння аналізувати й узагальнювати, моделювати й конструювати. Основний зміст занять мають складати творчі вправи, успішне виконання яких характеризує найвищу ступінь засвоєння мовленнєвих навичок і вмінь.

Види мовно-літературного гуртка: мовозначний, драматичний, літературознавча студія, поетичний, фольклорні, літературно-краєзнавчі тощо.

Наведемо тематику мовознавчого гуртка: «Живе слово», «Рідна мова – душі джерело», «Наша мова солов'їна» тощо.

Наведемо тематику літературного гуртка: «Знавці дитячої літератури», «Літературні обрії», «Перші кроки в літературі», «Фанати поезії», тощо.

Наведемо приклад змісту літературно-краєзнавчого гуртка, який можна використовувати у початковій школі.

Зміст роботи гуртка: вивчення творчості письменників, які жили у вашому краї чи подорожували вашою місцевістю; організація зустрічей та листування з прототипами літературних героїв; з'ясування біографічних та творчих зв'язків письменників з цим краєм; читання художніх творів, що змальовують природу та життя людей тієї чи іншої місцевості.

Передбачається широке залучення учнів до пошукової та творчої роботи. Форми учнівських досліджень: добір статей, фотоматеріалів, використання літератури з краєзнавства, оформлення альбомів тощо.

Напрямки роботи літературно-краєзнавчого гуртка:

- пошук, систематизація та вивчення краєзнавчих матеріалів;
- проведення екскурсій;
- організація виставок краєзнавчого матеріалу.

Приклад програми літературного гуртка дивись у додатку К.

У додатку Л подаємо орієнтовну тематику планування роботи гуртка на навчальний рік, яку пропонує Ольга Полєвікова, учитель початкових класів багатопрофільної гімназії № 20 ім. Б. Лавреньова, м Херсон.

Отже, зацікавленість гуртковою роботою значною мірою залежить від ерудиції, методичної майстерності керівника гуртка. Розвиває інтерес до позакласних заходів використання елементів «цікавої граматики», міжпредметного матеріалу, відомостей з лексики, фразеології, етимології, граматики рідної мови, мов світу, урізноманітнення видів роботи (змагання, ігри, загадки, шаради тощо).

3. *Шкільний театр* – найбільш поширений спосіб включення театральної діяльності в освітній процес. Склад шкільного театру може бути як поділеним на вікові групи (наприклад, по класах), так і змішаним.

Завдання:

- виховувати естетичний смак засобами театрального мистецтва;
- пропагувати драматичні твори, розширювати знання про театр;
- формувати культурного глядача.

Н. Гавриш зазначає, що театральномовленнєва діяльність — це вид художньо-мовленнєвої колективної діяльності молодших школярів, пов'язаний із відтворенням засобами театрального мистецтва художніх образів, навіяних літературними творами, і складанням на цій основі власних сценаріїв і сюжетів. Учені наголошують на природності поєднання літературної і театралізованої діяльностей, адже дійсність літературного тексту, казковість образів, виразність мовлення спонукає дітей до інсценування, імпровізації і виконання творчих

завдань.

Види театралізованої діяльності молодших школярів можна виокремити: за способом організації (індивідуальні чи колективні ігри); за змістом театралізованої діяльності (ігри за сюжетами літературних творів, ігри-драматизації, інсценування); за видами ігрового матеріалу (театр ляльок, театр іграшок, пальчиковий театр тощо) [1].

Театралізована діяльність у молодшому шкільному віці існує та усвідомлюється педагогами як один із найефективніших засобів педагогічного впливу на розвиток особистості дитини, що використовується з певною метою і спонукається мотивами. Педагог має за мету розвивати у молодших школярів уміння «входити в образ» й «утримувати» його упродовж усієї театралізованої діяльності, усвідомлення мовленнєвих та виконавчих дій, уміння передавати характерні особливості будь-якого художнього образу, переносити отримані уявлення у самостійну ігрову діяльність, виявляти зацікавленість до театру як виду мистецтва, усвідомленість змісту, ідеї, художніх образів літературних творів, народжує нових надійних друзів, співробітників.

У процесі театралізованої діяльності відбувається збагачення та активізація словника дітей, формування вмінь колективно складати, створювати сюжет, добирати необхідне мовленнєве оформлення для реалізації задуму, ідеї, підготовлюючи театральну виставу, дитина також виконує вправи, які сприяють розвитку виразності мовлення, а, окрім того, засвоює сприйняті раніше готові мовленнєві форми [57].

Наведемо вправи та ігри театральномовленнєвої діяльності.

Вправа «Придумай назву»

Мета: вчити дітей колективно добирати назву до запропонованого тексту.

Матеріал: книжки з літературними творами.

Інструкція до виконання: вчитель пропонує дітям уважно послухати оповідання: «Одного разу білочка завітала в гості до їжачка. Вона принесла із собою красиву повітряну кульку. А їжачок побачив червону кульку і теж захотів собі таку. І тоді він вирішив заховати кульку, щоб залишити її собі.

Вийшов їжачок на подвір'я та прив'язав кульку за хатою. А білочка, збираючись додому, вийшла і не знайшла своєї кульки. Заплакала білочка і пішла додому. Підійшла вона до своєї хатинки і побачила, що її червона кулька лежить біля дверей і чекає на неї. Це вітер так провчив хитрого їжачка і повернув кульку білочці».

Після цього вчитель пропонує поділитися на команди та придумати назву для цього оповідання.

Гра «Поверни чарівні речі до казки»

Мета: закріплювати знання дітьми казок; вчити зіставляти казкові предмети з відповідною казкою.

Матеріал: велика коробка, речі чи їх зображення (слухавка лікаря Айболита, пір'ячко з півникового хвостика, колосок, червона шапочка, заячий хвостик, коржик, шапочка лисички, солома, зернятко, горошинка, качечка, рукавичка, глечик тощо).

Інструкція до виконання: перед проведенням гри вчитель складає речі, що належать казковим героям у велику коробку, зацікавлює дітей, пропонує здогадатися, хто з казкових героїв загубив речі. Педагог по черзі дістає з коробки кожну річ, показує дітям, а вони називають хазяїна і казку.

Гра «Поверни чарівні речі до казки»

Мета: закріплювати знання дітьми казок; вчити зіставляти казкові предмети з відповідною казкою.

Матеріал: велика коробка, речі чи їх зображення (слухавка лікаря Айболита, пір'ячко з півникового хвостика, колосок, червона шапочка, заячий хвостик, коржик, шапочка лисички, солома, зернятко, горошинка, качечка, рукавичка, глечик тощо).

Інструкція до виконання: перед проведенням гри вчитель складає речі, що належать казковим героям у велику коробку, зацікавлює дітей, пропонує здогадатися, хто з казкових героїв загубив речі. Педагог по черзі дістає з коробки кожну річ, показує дітям, а вони називають хазяїна і казку.

Приклад розробки вистава для учнів початкової школи «Пригоди Петрика» представлено у додатку М.

Отже, театралізована діяльність у різних її проявах має виняткові потенційні можливості щодо вирішення завдань мовленнєвого розвитку молодших школярів. Організація театралізованої діяльності передбачає формування у дітей певних уявлень про театр, театральну термінологію, тобто пізнавальний напрям спеціального навчання, створення сприятливих умов для ігрової, колективної діяльності, спонукання дітей до імпровізації, використання набутих знань у грі, тобто ігровий напрям та сценічний, у процесі якого відбувається формування театральних дій, елементів сценічної виразності.

Таким чином, зміст навчання української мови і читання в тій чи іншій позакласній формі визначається природою і сферою спілкування, комунікативними потребами учнів і цілями навчання, а також дані предмети взаємодіють між собою. Позакласна робота дозволяє досягнути помітного ефекту в навчанні за рахунок наближення змісту навчання до кожного учня, розвиває у дітей пізнавальний інтерес до даних предметів, збуджує прагнення вивчати, досліджувати предмети мовного спрямування, розвиває творчі здібності молодших школярів, самостійність, естетичні смаки учнів, виховує любов до рідного слова і мовленнєвої культури.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дозволило зробити такі висновки:

1. Дефінітивна характеристика понять «діяльність», «колектив», «учнівський колектив», «колективна творча діяльність», «мовлення», «мовлення усне», «мовлення писемне», «мовлення монологічне», «мовлення діалогічне», «мовленнєва комунікація» зроблена на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та дозволила тлумачити ці поняття як основоположні для нашого дослідження.

Зі ставлення різних підходів до трактування понять дає змогу визначити, що діяльність – це системоутворююча основа всього навчально-виховного процесу, головна його сила в розвитку особистості в цілому та у формуванні міжособистісних стосунків молодших школярів.

Колектив – вищий рівень розвитку спільності, стосунки в якій опосередковуються особисто значущим і суспільно цінним змістом спільної діяльності; об'єднання дітей, згуртованих спільною суспільно-корисною метою і спільною діяльністю, спрямованою на досягнення цієї мети (навчанням, працею, спортом, громадською роботою); складно організована система міжособистісних стосунків, яка впливає на ефективність спільної діяльності.

Колективна творча діяльність – це суспільно-значуща діяльність учителів і учнів, спрямована на вирішення життєвоважливих завдань, яка задумується, організовується, вирішується, виконується, оцінюється спільно дітьми і дорослими, в якій відбувається розвиток колективістських демократичних основ життя, управління, активного ставлення до оточуючого середовища, і яка є завжди особистісно орієнтованою і спонукає до розвитку творчих здібностей її учасників.

Мовлення – функціонування мови в процесах вираження та обміну думок, конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності. Безпосередніми виявами мовлення є його різноманітні акти в усній (звуковій) і писемній реалізації.

2. Історико-педагогічний аналіз проблеми розвитку мовлення учнів

школи першого ступеня переконує в тому, що шестирічний вік є переломним у мовленнєвому розвитку особистості. Одним із важливих завдань розвитку мовлення є формування в учнів здатності контролювати і вдосконалювати власне зв'язне висловлювання.

Рівень розвитку мовлення зумовлює можливості дитини в пізнанні навколишньої дійсності, визначає характер відносин з однолітками та дорослими, характеризує психічний розвиток. Педагог повинен розвивати в учнів уміння налагоджувати стосунки із людьми, тобто доброзичливо ставитися до інших, виявляти співчуття, доброту тощо, а також готувати дитину до життя у соціумі.

Для того, щоб озброїти дітей умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв'язно висловлювати свої думки, необхідно постійно працювати над усіма компонентами мови: звуком, словом, словосполученням, реченням, текстом.

На думку дослідників, ефективними методами та прийомами розвитку мовлення школярів є читання художньої літератури, проведення різноманітних бесід, складання дітьми розповідей на будь-які теми. Педагоги рекомендують у роботі з формування мовленнєвої компетентності молодших школярів використовувати усну народну творчість, адже вона допомагає розвивати мовне чуття.

Щоб формувати способи розвитку думки в мовленні учнів початкової школи необхідно: 1) створювати в них активну настанову на адекватну передачу думки в мовленні; 2) добирати завдання, у виконанні яких поєднувалося б розв'язання мислительних і комунікативних завдань; 3) допомагати учням усвідомлювати типові порушення в мовленні; 4) сприяти усвідомленню і аналізу власних прийомів уточнення думки в мовленні; 5) виробляти в учнів спеціальні форми самоконтролю власного мовлення.

Включення мовлення в різні види діяльності забезпечує збагачення його новою лексикою, складнішими граматичними конструкціями. Розвиток мовлення і спілкування взаємопов'язані: спілкуючись, дитина звертається до мовлення як до головного способу його здійснення; введення дитини в

мовленнєве спілкування з дорослими та однолітками позитивно впливає на розвиток її комунікативних потреб і мовлення.

Результати аналізу еволюції та джерел дають підставу стверджувати, що наукове осмислення накопиченого історією доробку проблеми розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку сприятиме реалізації завдань щодо забезпечення якісної початкової освіти та вдосконалення її розвитку в перспективі.

3. Вивчити та проаналізувати творчий досвід учителів початкової школи з розвитку мовлення молодших школярів, нам вдалося виявити, що дана тема є досить актуальною та впроваджується в навчальну діяльність вчителів.

Педагоги радять створювати оптимальні умови для формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови: забезпечення сприятливих умов для невимушеного спілкування; застосування діалогічних і дискусійних форм навчання; постійне надання можливостей для самостійної творчої діяльності учнів; використання ігрових, інтерактивних вправ для мовного розвитку.

Учителі початкової школи вважають, що у сучасних умовах ідеї В. Сухомлинського щодо розвитку мовлення і мислення за допомогою колективної творчої діяльності набувають особливої актуальності й заслуговують на творче застосування. Протягом навчання дитини у початковій школі вчителі здійснюють довготривалу роботу над поповненням словникового запасу, який збагачує мовлення школярів, дає їм можливість краще висловити думку, проаналізувати явище, описати предмет тощо.

Школа потребує нових нетрадиційних ідей, що відповідали б оптимальному розвитку дитини, сучасним потребам людства. І тому важливу роль відіграє творче виховання, в основу якого потрібно покласти використання різних засобів, підходів до розвитку дитини, орієнтованих на досягнення оригінального результату.

4.3 метою виявлення дійсного стану розвитку мовлення молодших школярів у процесі навчання нами було проведено констатувальний експеримент із 31 учнем 3 класу (2019-2020 н.р.).

У результаті діагностичного дослідження за чотирма критеріями («звукосимвола», «словниковий запас», «граматична будова мовлення», «зв'язне мовлення») нами виокремлено три рівні розвитку мовлення молодших школярів: високий рівень мають 10 дітей (32,3%), середній – 12 учнів (38,7%), низький – 9 (25%). З високим рівнем виявлено лише незначну частину третьокласників, тому ми переконані в актуальності та важливості проблеми мовленнєвого розвитку дітей початкової школи.

5. У дипломній роботі описано методичні аспекти організації колективної творчої діяльності на уроках мовного циклу та в позакласній роботі. Ми переконані, що застосування творчих колективних завдань у навчальному процесі дозволить навчити учнів молодшого шкільного віку розв'язувати нові незвичні завдання шляхом аналогізування й комбінування, активізувати для цього свої інтелектуальні та творчі сили, спрямовувати їх на знаходження спільного рішення нового завдання, а також вивчати й повторювати навчальний матеріал незвичним та ефективним способом.

Мовленнєва діяльність учнів початкових класів набуває творчого забарвлення за умов розвиненості гнучкого, асоціативного мислення, уміння переборювати стереотипи та знаходити спільне у протилежних речах, уміння оригінально поєднувати слова тощо. Необхідний розвивальний потенціал містять завдання асоціативного характеру, вправи на зіставлення та протиставлення, порівняння тощо.

Гармонійне поєднання форм і методів позакласної роботи з навчальним процесом є однією з важливих передумов виховання мовної особистості. Добре поставлена позакласна робота з української мови та літературного читання сприяє поглибленню філологічних знань учнів, розвиває їхнє творче мислення, мистецькі обдарування, організаторські здібності, дослідницькі вміння й навички.

Проведена робота не вичерпує усіх аспектів проблеми мовленнєвого розвитку в процесі колективної творчої діяльності й потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановська І. Г. Творчий розвиток молодших школярів засобами театральної діяльності / І. Г. Барановська // Наукові записки: Збірник матеріалів наукової конференції викладачів та студентів інституту педагогіки психології та мистецтв. – Серія «Мистецтво». – Вип. III. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2012. – С. 11-15.
2. Білик Т. С. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами ігрових технологій / Т. С. Білик // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11 листопада 2015 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015. – С. 316-320.
3. Бондаренко Т.О. Про формування творчої особистості молодшого школяра засобами слова / Т.О. Бондаренко // Початкова школа. – 1998. – № 9. – С. 22.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / авт.-уклад. Бусел В.Т. – К. – Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
5. Витковская И.М. Как организовать групповую учебную работу младших школьников / И.М. Витковская // Начальная школа. – 1997. – №12. – С. 53-57.
6. Войтко В.І. Психологічний словник / В.І. Войтко. – К. : Вища школа, 1982. – 214 с.
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
8. Демченко О.П. Розвиток творчих здібностей майбутніх вихователів обдарованих дітей / О.П. Демченко // Сучасна освіта – доступність, якість, визнання: збірник наукових праць міжнародної науково-методичної

конференції, 14–15 листопада 2018 року, м. Краматорськ / під заг. ред. д-ра техн. наук., проф. С. В. Ковалевського. – Краматорськ : ДДМА, 2018. – С.81-84.

9. Державний стандарт початкової освіти (2018). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-rochatkovoju-osviti> (дата звернення: 04.03.2018).

10. Дуткевич Т.В. Психологічні основи використання інтерактивних методів навчання в процесі підготовки спеціалістів з вищою освітою / Т.В. Дуткевич // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: 36. наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка – Нова, 2003. – С. 26-33.

11. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н. Наволокова. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 176 с.

12. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – № 38-39. – 15 с.

13. Зорька Н.М., Потапова Т.А. Підготовка студентів до драматизації у роботі з дітьми / Н.М. Зорька, Т.А. Потапова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. – №28. – 2009. – С. 171-175.

14. Калініченко Н.О. Досвід роботи / Режим доступу // <http://ukped.com/ukrainska-mova-ta-literatura/5709-formuvannya-movlennyevoyi-kompetentnosti-molodshykh-shkolyariv.html>.

15. Коваль Л. Формування сили голосу і темпу читання (Конспект заняття гуртка виразного читання) / Л. Коваль // Початкова школа. – 2009. – № 4. – С. 55-56.

16. Колеснік К.А. Організація колективної творчої діяльності у процесі мовленнєвої роботи на уроках рідної мови / К.А. Колеснік // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11 листопада 2015р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний

педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2015. – С. 190-194.

17. Комарівська Н. Формування культури мовленнєвої поведінки молодших школярів на уроках рідної мови / Н. Комарівська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : збірник наукових праць. – Вип. 43 / Редкол. : В.І.Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ Нілан ЛТД, 2015. – С. 43-47.

18. Комарівська Н.О. Ознайомлення молодших школярів з фразеологічними одиницями / Н.О.Комарівська // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 05-06 квітня 2017 р.) / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. – Вінниця, 2017. – С. 39-41.

19. Комарівська Н.О. Творчий розвиток молодших школярів на уроках літературного читання / Н.О. Комарівська // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11 листопада 2015 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015. – С. 168-171.

20. Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1987. – 416 с.

21. Комплексний підхід до фахової підготовки сучасного вчителя початкових класів : монографія / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка. – 2012. – 312 с.

22. Лазаренко Н.І. Культура мовлення як невід’ємна складова ключових компетентностей сучасного педагога / Н.І. Лазаренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. пр. – Вінниця: Планер, 2016. – Вип. 23. – С. 36-42.

23. Леонтьев А. А. Речевая деятельность / А. А. Леонтьев // Хрестоматия по психологи. – М., 1977. – 367 с.

24. Лінгводидактичний словник учителя-початківця : навчальний посібник на допомогу вчителю початкових класів / Укладачі : І.І.Козак, І.М.Лапшина, Н. Лазаренко. – Вінниця : ВДПУ, 2009. – 122 с.

25. Лобчук О. Напрями роботи з розвитку умінь мовленнєвої діяльності у молодших школярів / О. Лобчук. – Початкова школа. – 2016. – № 1. – С. 9-14.

26. Лобчук О. Формування мовленнєвого етикету у молодших школярів / О. Лобчук. – Початкова школа. – 2017. – № 7. – С. 12-15.

27. Логачевська С. Диференційовані завдання з розвитку мовлення для 2 класу / С. Логачевська // Початкова школа. – 2008. – № 6. – С. 10-19.

28. Логачевська С. П. «Українська мова. буквар» / О. Л. Іщенко, С. П. Логачевська // <http://www.e-litera.com.ua/ukrainska-mova-bukvar-chastyna-persha/>.

29. Ляшенко Л. Є. Досвід роботи / Л. Є. Ляшенко / Режим доступу // <https://naurok.com.ua/formuvannya-movlennevo-komunikativnih-kompetenciy-na-urokah-ridno-movi-v-pochatkovih-klasah-24844.html>.

30. Навчальні програми для 1-4 класів // <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.

31. Назаревич В. Мікроклімат у колективі / В. Назаревич // Завуч. – 2008. – Квітень. – № 12. – С. 1-12.

32. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013) / Режим доступу / <https://www.google.com.ua/search?q>.

33. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>

34. Нова українська школа: poradnik для вчителя / під загальною редакцією Бібік Н.М. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.

35. Новикова Л.И. Педагогика детского коллектива: Вопросы теории / Л. И. Новикова. – М.: Педагогіка, 1978. – 144 с.

36. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / За заг. ред. О.М.Пехоти. – К, 2002. – 255 с.

37. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Т. О. Піроженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 152 с.

38. Полякова Г. Групова дискусія / Г. Полякова // Завуч. – 2003. – Жовт. (№29). – С. 11-12.

39. Пономарьова К. Нестандартні форми організації навчання української мови в початкових класах / К. Пономарьова // Початкова школа. – 2015. – №12. – С. 1-6.

40. Пономарьова К. Формування мовленнєвої компетенції в учнів 3-4 класів на уроках розвитку мовлення / К. Пономарьова // Початкова школа. – 2007. – № 10. – С. 11-18.

41. Присяжнюк Л.А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації колективних форм роботи учнів сільських малочисельних шкіл : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Л.А. Присяжнюк. – Вінниця, 2009. – 350 с.

42. Програми для середніх загальноосвітніх шкіл. 1-4 кл. – К. : «Початкова школа», 2016. – 296 с.

43. Резнік Н. КТД молодших школярів як вид суспільної діяльності / Н. Резнік // Початкова школа. – 2007. – № 3. – С. 4-5.

44. Русова С.Ф. Дошкільне виховання / С.Ф. Русова. – Укр. вид-во в Катеринославі, 1918. – 162 с.

45. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник [для вчителів і методистів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К. : Богданова А.М., 2009. – 226 с.
46. Сергієчко А. Методика використання технологій групового навчання на особистісно-орієнтованому уроці / А. Сергієнко // Українська мова і література в школі. – 2005. – №1. – С. 31-34.
47. Скрипченко О. Загальна психологія (курс лекцій) / О. Скрипченко. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.
48. Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.4. – 840 с.
49. Стахова І. Поняття «творча діяльність» у системі двослівних педагогічних термінів / І. Стахова // Методичний пошук учителя-словесника : зб. наук.-метод. статей студентів і магістрантів. Вип. 6 / заг. ред. О.М. Куцевол; упоряд. В.В.Богатько. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – С.85-91.
50. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – 653 с.
51. Темченко Н.П. Колективний урок «Подорож до світу казок» / Н.П. Темченко // Розкажіть онуку. – 2008. – Серпень (№ 8). – С. 30-31.
52. Терещук Г.В. Компетентнісний підхід як фактор зближення освітніх систем / Г.В. Терещук // Професійні компетенції та компетентності вчителя : матеріали регіонального наук.-практ. семінару. – Тернопіль, 2006. – С. 5-10.
53. Тихоша В. Матеріали до уроків мовленнєвого розвитку / В. Тихоша // Дивослово. – 2008. – № 2. – С. 15-16.
54. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / К.Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.
55. Флерина Е.А. Разговорная речь в детском саду / Е.А.Флерина // В кн.: Эстетическое воспитание дошкольников / Под ред. В.Н.Шацкой. – М. : Просвещение, 1961. – С. 290-302.
56. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / За ред. Ю.І. Мальованого. – К. : Освіта, 1992. – 160 с.

57. Хавунка П. Гра – невід’ємна частина мовленнєвого розвитку учнів / П. Хавунка // Укр. мова та літер. – 2014. – січень (№4). – С. 8-9.
58. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник / В.Б. Шапар. – Харків : Прапор, 2004. – 640 с.
59. Шевчук Л. М. Методика групової роботи над текстом на уроках читання в 1-2 класах : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ : Інститут педагогіки АПН України, 2012. 21 с. / Л.М. Шевчук // URL: http://lib.iitta.gov.ua/708136/1/aref_Shevchuk.pdf.
60. Шундра Н. Технологія підготовки і проведення КТС / Н. Шундра // Школа класного керівництва / Упор. М.Голубенко. – К., 2005. – С. 56 – 86.
61. Яновицька Н. Граматичні вправи як основа засвоєння української мови в початкових класах / Н. Яновицька // Початкова школа. 2017. – № 8. – С. 42-46.

ДОДАТКИ**Додаток А****Завдання для діагностики критерію «звуковимова»**

І. «Повторюй за мною скоромовку».

Свистячі:

Йшла Саша по шосе

І сосала сушку.

Звірів віз

візерунчастий віз.

Шиплячі:

Жовтий жук купив жилет,

Джемпер, джинси та жакет.

Шишки на сосні,

шашки на столі.

Сонорні:

Пиляв Пилип поліна з лип.

Хитру сороку спіймати морока,

А на сорок сорок – сорок морок.

Завдання для діагностики критерію «словниковий запас»

I. Одне слово з п'яти зайве, воно не підходить до всіх інших. Послухай уважно: яке слово зайве і чому? (підкресли його).

1. Тюльпан, лілія, картопля, ромашка.
2. Річка, озеро, море, міст.
3. Лялька, ведмедик, пісок, м'яч.
4. Київ, Львів, Вінниця, Дніпро.
5. Бузок, каштан, жасмин, троянда.
6. Курка, півень, лебідь, індик.
7. Коло, трикутник, указка, квадрат.
8. Сашко, Оксанка, Миколка, Петрик.
9. Число, ділення, множення, віднімання.
10. Веселий, смачний, сумний, швидкий.

II. Знайди серед слів близькі за значенням до виділеного та підкресли їх.

Хата: кімната, будинок, квартира, дім, оселя, гніздо.

Робити: читати, працювати, трудитись, копати.

III. Однакове чи різне значення мають наведені пари слів? (постав + біля правильної відповіді)

покидати – залишати

однакове _____ різне _____

відхиляти – приймати

однакове _____ різне _____

каліцтво – вічність

однакове _____ різне _____

вимушений – добровільний

однакове _____ різне _____

милий – любий

однакове _____ різне _____

Завдання для діагностики критерію «граматична будова мовлення»

I. Заповни пропуски так, щоб слова відповідали тим визначенням, які написані праворуч.

__ уц __ ня – дитинча собаки;

б __ рм __ тіти – невиразно говорити;

за __ о __ лен __ я – позитивне відчуття, захват.

II. «Яким загальним словом можна назвати ... ?»

1. Мітла, лопата - _____

2. Літо, зима - _____

3. Окунь, карась - _____

4. Огірок, помідор - _____

5. Бузок, калина - _____

6. Шафа, диван - _____

7. Червень, липень - _____

8. День, ніч - _____

9. Слон, ведмідь - _____

10. Дерево, квітка - _____

III. Правильно чи неправильно побудовані подані речення з переплутаними словами? Якщо ні, то запиши правильно.

1. Тихо коти гавкають. Правильно __ Неправильно __

2. Щоб людині вуха слухати потрібні. Правильно __ Неправильно __

3. У холодно взимку Києві. Правильно __ Неправильно __

Анкета

1. Як тобі більше подобається виконувати завдання на уроці? (познач 1 пункт):

- всім класом під керівництвом вчителя;
- в парі з однокласником;
- в групі з кількох учнів.
- самостійно;

2. З ким тобі найбільше подобається працювати на уроці в процесі спільної діяльності... (познач 3 пункти):

- сусід по парті;
- будь-який хлопчик;
- друг, що сидить за іншою партою;
- будь-яка дівчинка;
- будь-хто з однокласників
- відмінник;

3. Які види завдань ти хотів би виконувати з однокласниками? (познач 4 пункти):

- читання в особах;
- малювати ілюстрації разом;
- складні вправи;
- складання діалогів;
- виконувати цікаві, ігрові завдання;
- складати казки, вірші та інші твори;
- заучувати скоромовки, вірші;
- драматизація.

4. Колективна творча діяльність, на твою думку, дозволяє ... (познач 4 пункти):

- зрозуміти матеріал;
- враховувати думки напарників;
- спілкуватись з однокласниками;
- навчитись ставити запитання;
- краще познайомитись з однокласниками;
- цікавіше вчитись;
- перевіряти знання свої та своїх однокласників.

**Приклади колективних завдань з використанням матеріалу підручника
видавництва «Літера ЛТД» «УКРАЇНСЬКА МОВА. БУКВАР»
(О. Л. Іщенко, С. П. Логачевська)**

Тема: Звук [г]. Букви Г, г. (с. 98 –100 першої частини підручника)

I. Первинне сприймання матеріалу.

Колективна робота на с. 98. Ознайомлення із звуком [г] і буквою «г» (ге).
Утворення та читання складів із літерою «ге». Визначення місця звуку і букви у
словах і складах. Побудова і аналіз звукових моделей.

II. Усвідомлення матеріалу.

Увага!

1-й варіант: група учнів, які мають певні навички читання.

2-й варіант: учні, які потребують допомоги вчителя.

3-й варіант: учні, які добре читають.

I-й етап

1-й в. Прочитати 3 рядки слів на с. 98 (біля малюнка годинника):

Годіна — годинник — годинникár.

Горód — городіти — горóдина.

Гірко — огірок.

2-й в. Колективне читання буквосполучень на с. 98.

га го гу ги ге гі гма гро гну гне глі
аг ог уг иг ег іг маг ког луг пег діг

3-й в. Перші два абзаци тексту на с. 99.

Перевірка всіх завдань.

Перевірка всіх завдань (слухають всі) проходить так:

1. Колективне читання – завдання варіанта 1.

2. Учні, які виконували завдання варіанта 2, читають по одному слову, а учні, які виконували завдання варіанта 1, відшукують це слово і пошепки читають його. На цьому етапі уроку учням, які можуть раніше виконати завдання, пропонуються додаткові цікаві завдання.

Тема: Звук [ч]. Букви Ч, ч (с. 8–11 другої частини підручника)

I. Первинне сприймання матеріалу.

1) Колективна робота.

Ознайомлення із звуком [ч] і буквою «ч» (че). Утворення та читання складів із літерою «че». Визначення місця звука і букви у словах і складах. Побудова і аналіз звукових моделей.

II. Усвідомлення нового матеріалу.

I-й етап

1-й в. Читання відкритих і закритих складів рядками на с. 8.

ча	чу	чо	чи	че	чі
ач	уч	оч	ич	еч	іч
чка	чку	чко	чки	чке	чкі

2-й в. Читання слів у стовпчиках на с. 8.

чо-вен	ніч	тачка	зайчик
че-твер	меч	дочка́	хлопчик
час-ник	піч	річка	майданчик

Перевірка завдань.

Спільне завдання (с. 8)

Що змінилося?

 Синичка, суничка, річка, лисичка.
Чай, чайка, чайник, чайний.

Чистий, чемний, чорний, чужий, чесний.

- Добери слова з протилежним значенням.

Тема: Буква Ї, і та звукове значення букви (с. 14–15 другої частини підручника).

I. Первинне сприймання матеріалу.

1) Колективна робота. Ознайомлення із звуковим значенням букви «ї».

Складання звукових моделей слів. Зробити висновок.

Буква «ї» завжди позначає 2 звука [йі].

2) Читання складів і слів на с. 14.

II. Усвідомлення нового матеріалу.

Можна змінити номери варіантів.

1-й в. – учні, які потребують допомоги.

2-й в. – учні, які почали читати.

3-й в. – учні, які вже добре читають.

I-й етап

1-й в. Самостійно прочитати склади і рядок слів «Що зайве?».

їж їм їв їмо́ їли їсі́ їсте́ ї́стимете

 Їжа, їжак, їжачиха, їжаченя́, їжачок, наїжа́читися.

2-й в. Прочитати перше речення вірша Лідії Повх с. 14.

Ось краби живуть у Крабії,
 А жаби живуть у Жабії,
 Акули живуть в Акулії,
 А мули десь там у Мулії.

3-й в. Прочитати два речення тексту «Мій маленький Київ» на с. 15.

Перевірка всіх завдань. Учні відслідковують всі завдання за Букварем.

II-й етап

1-й в. Читання слів у стовпчиках з опорою на позначки над словами.

гай — гаї	мій — мої	звичай — звичаї
рій — рої	твій — твої	традиція — традиції

2-й в. Читання другого речення вірша Л. Повх на с. 14.

Слони живуть у Слонляндії,
 Жирафи — у Жирафляндії,
 А олень — в Оленогорії,
 А лиси — у Лисонорії.

3-й в. Читання 3 і 4-го речення тексту про Київ на с. 15.

Перевірка завдань.

III-й етап

1-й в. Читання слів у стовпчику праворуч на с. 14.

країна
 Україна
 український
 українець
 українка
 по-українськи
 Київ
 київський
 по-київськи

2-й в. Дочитати вірш на с. 14.

3-й в. Дочитати текст про Київ на с. 15.

Перевірка завдань. Всі слухають читання інших учнів. Прослуховування виразного озвучування вірша Лідії Повх (аудіододаток до підручника

<http://www.e-litera.com.ua/Grade/1/NUS/NavchGR1/>) і стежать за текстом у підручнику.

Зпитання на с. 14: «Знайдіть у вірші слова, які пишуться з великої букви, ...»

Спільне завдання.

- Як у давнину можна було потрапити до Києва?
- Знайдіть пояснення слова «вал».
- Що ви дізналися про Золоті ворота?
- Утвори слова і речення на с. 15.
- Прочитати приказку, пояснити її значення.
- Відгадати загадку на с. 15.

КТС «Знімаємо кіно за казкою «Колобок»

1. Підготовча бесіда

- Добридень шановні гості і діти!
- Сьогодні ми з вами пограємо у вже відому гру «Знімаємо кіно».
- Ви бачили, або чули, як знімається кіно?
- А давайте пригадаємо що таке кіно? (КІНО – це твір мистецтва в якому дія знімається на кіноплівку з метою подальшого перегляду).
- Які види мистецтв ви знаєте? (*опера, балет, скульптура і т.д.*)
- Хто знімає кіно?
- Скільки людей бере участь у зйомках фільму? Це – режисери, оператори, постановники, сценаристи, художники, гримери тощо. Але головними залишаються актори.

Перед зйомками фільму акторів відбирають. Хто найбільш майстерно передає характер, манери, особливості героя майбутнього фільму. Саме для цього проводять кастинг. На одну роль можуть пробувати себе 5-10, а то й більш акторів. Але вибирають лише одного, актора, який найбільше підходить до тієї чи іншої ролі.

- Діти, а ви б хотіли мати змогу знятися у кіно?
- Давайте спробуємо. Ми будемо знімати фільм – казку «Колобок». Ви добре знаєте цю казку з раннього дитинства. Але ми переслідуюмо мету. Навчати дітей вдало вміти поєднувати мову героїв у дії, в русі. Не вивчений задалегідь сценарій. У цю гру дуже цікаво грати у вільний час. Вона незвичайна. Ми разом з дітьми у вільний час любимо грати. Ця гра не тільки цікава, а й корисна, бо в ній розвиваються не тільки творчі здібності, а й мовлення, пам'ять, координація рухів, причому в невимушених обставинах. А також діти готують декорації, самостійно вибирають сюжет до ілюстрацій. Отже, передує цікава творча робота. Для дітей 6-ти річного віку це не складно.

Тому, щоб діти не заплутались ми і взяли казку простеньку, але з часом завдання слід ускладнювати, брати більш об'ємні за обсягом та змістом твори.

- І так почнемо гру:

- Уявіть собі, що це казкова кіностудія, знімальний майданчик, прикрашений дитячими творчими роботами, репродукціями до казки. Багато прожекторів, кінокамер, режисери, художники, костюмери, оператори і ви актори, які прийшли на кастинг отримати роль у фільмі – казці «Колобок»

2. Обговорення і аналіз дійових осіб:

- Мені потрібен помічник і оператор, є бажані?

- Для того, щоб отримати роль необхідно передати поведки, манери, рухи, голос героїв, говорити виразно, повністю перевтілюватись у цей образ. А глядачі оплесками будуть вибирати і затверджувати остаточно.

- У кого оплесків буде найбільше, той йде у гримерку готуватись.

- Давайте згадаємо головних героїв: Колобок, дід, баба, зайчик, вовк, ведмідь, лисичка.

- Який колобок? Які слова промовляє? (*Веселий, бадьорий, з борошна і яєць спечений*).

- Яку пісеньку співає?

- Як пересувається? (*стрибає, танцює, плигає*)

- Хто бажає, виходьте на кастинг.

- Хто просив спекти колобка? (*Дід*)

- Дід який? (*старий, згорблений, ледве йде, підкахикує, спирається на палку*).

- Хто бажає спробувати себе в ролі діда?

- Які слова промовляє?

- Бабусю! Спекла б ти колобок! Піди у комору та назмітай у засіку борошенця, то й буде на колобок.

- Кого просив дід спекти колобка? (*Бабу*)

- А яка баба? (*працьовита, старенька, лагідна*)

- Які слова промовляє?

- Як іде? (*зігнута, йде спираючись на палицю*)

Баба промовляє: Та з чого я тобі спечу, коли борошна немає?

Зайчик: ведмідь, вовк, лисичка які слова говорять?

- Колобок, колобок я тебе з'їм.

- А що вигадала лисиця:

Яка ж пісенька гарна?
Тільки я не дочуваю трохи
Заспівай – бо ще раз
Сідай до мене на язичок, щоб чутніше було.

Колобок проспівав:

Я по засіку метений
Я на яйцях спечений,
Я від баби втік,
Я від діда втік. І від тебе втечу.

Слід дати дітям творче завдання змінити кінцівку (Наприклад: Колобок був розумний і спритний, зрозумів її наміри та втік від лиси, або полоскотав лисичці язика та вистрибнув з рота).

Аналіз героїв:

Баба: Яка вона? (стара, сива, працююча)

Діда: (старий, згорблений, ледве пересуває ноги, підкахикує)

Зайчик: (пухнастий, полохливий, боягузливий)

Вовк: (сірий, голодний, зубастий, злий)

Ведмідь: (великий, важкий, іде, аж кущі тріщать, незграбний)

Лисичка: (хитра, руденька, який хвіст? уміє нечутно ступати, лукава)

Колобок: Який? (веселий, рум'яний, з борошна і яєць спечений).

3. Кастинг. Колективне планування

- Спочатку вибираємо актора на основну роль: Хто самий головний у казці? (*Колобок*)

- Хто бажає спробувати? (*Діти тренуються в акторській майстерності*). Всі бажаючі на роль Колобка шикуються у чергу і по одному і відтворюють своє бачення на ту чи іншу роль перед аудиторією, яка і оцінює за силою оплесків роблять кроки вперед, кращий актор затверджується на роль.

- Хто просив спекти колобка? (*Дід*). Наступний актор на роль Діда.

- Який він згадали? Як він виглядає, іде, промовляє? Є бажачі? Триває відбір.

- Кого дід просив спекти Колобка? *(бабу)*. Бажачі спробувати себе на роль баби?

- Як ви її уявляєте? У що одягнена? Якими рисами характеру наділяє автор? Яким голосом промовляє? Якою ходою йде? Бажачі відтворюють показ. Діти обирають кращих.

- Кого зустрів по дорозі колобок? *(зайчика)*. Виходять бажачі відтворити показ зайчика на кастингу: Колективне обговорення костюмів.

- Яким його треба показати? Як пересувається? *(стрибає, крадеться)*. Яким тембром голосу наділений? Який вигляд має? Який костюм треба виготовити, маску, шапочку?

- Наступний герой, якого зустрів Колобок? *(Вовк)*

- Який він? Як лізе з під кущів? Яким голосом гарчить? Йде відбір за оплесками. З чого можна зробити костюм? Яку маску виготовити?

- Потім сунеться на зустріч хто? Ведмідь: Обговорення зовнішності, рис характеру, костюма, показ всіма бажачими, відбір на остаточну роль.

- І останнього зустріла колобка? *Лиса*: Нагадування слів які промовляє, особливих рис. Показ і відбір кращого на обрану роль.

Слід дати дітям творче завдання змінити кінцівку (Наприклад: Колобок був розумний і спритний втік від лиси).

- Поки тривали останні покази відібрані актори готуються до виставити у гримерці. Діти незадіяні допомагають створити незабутні образи *(одягнути костюми, маски, розмалювати обличчя, перевтілитися у потрібну роль, розкриваючи творчі здібності)*.

4. Показ і зйомки фільма-казки «Колобок»

Клас прикрашений дитячими малюнками до казки.

Готуються заздалегідь виготовлені дітьми декорації *(мальована хата на ватмані: піч, дерева, кущі, колобок закріплюємо на стійках, іграшкова відеокамера, прилад для нумерації дублів)*.

*Виходить режисер в руках тримає відеокамеру і імітує зйомку
говорить: камера, мотор розпочинаємо знімати.*

Асистент: ДУБЛЬ№1

Глядачі в залі споглядають за виставою на імпровізованій сцені.

Перша сцена відбувається у мальованій хаті.

Виходять дід з бабою.

Слова автора промовляє виразно вихователь.

Відбувається показ казки дітьми згідно обраних ролей за змістом,
відповідно змінюються декорації, сцени, дублі.

Керує вчитель, допомагає дітям.

Підведення підсумків, висновки:

- Чи сподобалось вам бути акторами?
- Молодці, усі діти старалися вжитися найточніше в образ, відчутти себе справжніми героями казки.
- Хтось захотів бути дизайнером по костюмам, дехто побачив себе стилістом, художником, режисером чи декоратором.
- Вірогідно, хтось сьогодні захотів стати актором. І навіть ті, хто не отримали сьогодні роль не засмучуйтесь. Ще багато цікавих творів. Ми з вами зіграємо в цю гру наступного разу з іншим сюжетом.
- Молодці, ви всі старалися і за це я хочу нагородити вас солодкими подарунками.

Програма літературного гуртка

№	Назва теми	Кількість годин		
		Теорія	Практика	Всього
1.	Вступ. Що таке поезія? Поетичні жанри.	1	1	2
2.	«Ну що б, здавалося, слова...» Призначення поета і поезії.	1	1	2
3.	Зображувально-виражальні засоби поетичної мови.	3	3	6
4.	Системи віршування.	1	1	2
5.	Віршові розміри.	2	4	6
6.	Рима. «Мандрівка за натхненням».	2	4	6
7.	Поезія і штампи.	1	1	2
8.	Стилі мовлення.	1	1	2
9.	Поезія і живопис.	1	1	2
10.	Музика в поезії. Моя поетична творчість.	1	1	2
11.	Презентація творчого проекту – поетичного альманаху.		2	2
	Разом	14	20	34

**Тематика планування роботи гуртка на навчальний рік, яку пропонує
Ольга Полєвікова, учитель початкових класів багатопрофільної гімназії**

№ 20 ім. Б. Лавреньова, м. Херсон

1-й клас	2-й клас	3-й клас	4-й клас
<p>1.Організаційне засідання.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Повідомлення мети і завдань гуртка. • Гра „Живі слова”. • Заняття „Чи можна писати без букви”. <p>2.Стародавнє малюнкове письмо.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Розшифрування старого письма. • Гра "Скільки слів у реченні" • Вправа "Знайди відповідну схему". <p>3.Заняття "У розкішному саду слів".</p> <ul style="list-style-type: none"> • Повідомлення про багатство мови. • Поняття про римування. • Гра "Однакові хвостики". <p>4.Заняття "З історії письма".</p> <ul style="list-style-type: none"> • Гра "Склади нове слово". <p>5.Заняття "У творчій лабораторії письменника".</p> <ul style="list-style-type: none"> • Вправи з віршування за аналогією. • Особливості п'єси. <p>6.Заняття "Із життя слів"</p> <ul style="list-style-type: none"> • Гра «Розсели слова в будинки». <p>7. Заняття «У гостях у королеви Фонетики».</p> <ul style="list-style-type: none"> • Гра «Так» чи «Ні». • Гра «Живі звуки». <p>8.Заняття «Мовні перлинки для кожної дитинки».</p> <ul style="list-style-type: none"> • Загадки. • Анаграми. • Ребуси. <p>9. Заняття юних казкарів.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Особливості казки. • Гра «Допоможи казковим героям». 	<p>1.Робота з пам'яткою «Текст».</p> <p>2.Вірші про мову.</p> <p>3.Загадки про знаки.</p> <p>4.Малі літературні жанри.</p> <p>5.Редагування речень.</p> <p>6.Вправи з римування.</p> <p>7.Конкурс мовознавців.</p> <p>8.Гра «Примхи Королеви Фонетики».</p> <p>9.Тексти-описи.</p> <p>10. Тексти-розповіді.</p> <p>11. Незвичайні історії звичайних рослин.</p> <p>12.Робота зі збірками народних пісень.</p> <p>13.Грамаітичні загадки.</p> <p>14.Ребуси-прислів'я.</p> <p>15.Вистава «Чудо Святого Миколая».</p> <p>16.Складання колядок та щедрівок.</p> <p>17.Конкурс читців літературних портретів.</p> <p>18.«Від січня до січня». Народний календар.</p> <p>19.Виготовлення карток «Синонімічні назви місяців».</p> <p>20.Українська</p>	<p>1.Заняття «Як ми говоримо?»</p> <p>2.Випуск газети «Культура мовлення».</p> <p>3. Мовні казки.</p> <p>4.Грамаітичні загадки (метаграми, логогрифи, шаради).</p> <p>5.Виготовлення лото «Синоніми».</p> <p>6.Виготовлення лото «Антоніми».</p> <p>7.Фразеологізми — згустки народного розуму та знання.</p> <p>8.Фразеологізми-синоніми.</p> <p>9.Гуморески Грицька Бойка.</p> <p>10.Випуск газети «Жито-пшениця, усяка пашниця». Походження назв рослин.</p> <p>11.КВК «Не кажи «не вмію», а кажи «навчуся».</p> <p>12.У творчій лабораторії письменника.</p> <p>13.«Грані слова» (слова з переносним значенням).</p> <p>14.Конкурс мовознавців.</p> <p>15.Вправи з римування.</p> <p>16.Казковий КВК.</p>	<p>1.Мова та професія.</p> <p>2. Ділове мовлення — новій Україні.</p> <p>3.Синтак-сичні особливості ділових паперів.</p> <p>4.Мовно-літературний вернісаж одного фразеологізму «Бабине літо».</p> <p>5.Назви чисел у фразеологізмах.</p> <p>6.Народні звичаї у фразеологізмах.</p> <p>7.Культура мовлення.</p> <p>8.У творчій лабораторії письменника.</p> <p>9.Осінній ярмарок. Вернісаж творчих робіт з теми «Осінь».</p> <p>10. Конкурс читців українського художнього слова «О, слово! Дзвени в моїм і правнуковім домі!»</p> <p>11. Як ми говоримо?</p> <p>12. Книжні й іншомовні слова в</p>

<p>• Гра «Впізнай героїв казок».</p> <p>10. Прем'єра вистави гуртківців за п'єсою О.Олеся «Лисичка, Котик і Півник».</p> <p>11. Заняття «Магазин іграшок».</p> <p>• Гра «Що потрібно ляльці?»</p> <p>• Гра «Подаруй іграшку».</p> <p>12. «Школа ввічливості».</p> <p>• Анаграми. • Ребуси.</p> <p>• Шаради.</p> <p>13. Заняття «Квіти — окраса нашого життя».</p> <p>• Виготовлення «Квіткового лото».</p> <p>• Гра «Згадай квітку».</p> <p>14. Заняття «Свійські тварини та звірі наших лісів».</p> <p>• Розучування народних скоромовок, примовок, пісень про тварин.</p> <p>15. Заняття «Що в Імені твоїм?»</p> <p>• Гра «Запитуйте — відповідаю».</p> <p>• Бесіда «Ім'я-красить людину чи добрі справи?»</p> <p>16. Вистава «Зимова казка».</p> <p>17. Екскурсія до друкарні.</p> <p>18. Заняття «Закони милозвучності й краси».</p> <p>• Повідомлення про милозвучність укр. мови.</p> <p>• Конкурс читців укр. слова.</p> <p>19. Заняття «Український наголос».</p> <p>• Завдання-жарти із наголошуванням слів.</p> <p>20. Заняття, присвячене Т.Г.Шевченку.</p> <p>21. Заняття «Школа юних чарівників»</p> <p>22. Заняття «Мовні перлинки для кожної дитинки</p> <p>• Лабіринти.</p> <p>• Плутанки.</p> <p>23. Заняття юних казкарів</p> <p>• Гра «Допоможи Червоній</p>	<p>лексикографія.</p> <p>21. Свято Стрітіння.</p> <p>22. Вправи з редагування.</p> <p>23. Мовні казки.</p> <p>24. Олімпіада з української мови.</p> <p>25. Випуск газети «Юний мовознавець».</p> <p>26. Естафета «Космічний словник».</p> <p>27. Кросворди.</p> <p>28. Твори за поданою канвою.</p> <p>29. Мовні загадки.</p> <p>30. Вправи з римування.</p> <p>31. Графічні вправи.</p> <p>32. Гра «Поле чудес».</p> <p>33. Переконструювання речень.</p> <p>34. Свято «Казкова граматики».</p>	<p>17. Подорож до країни Лексикології.</p> <p>18. Фразеологічний аукціон.</p> <p>19. Як виготовляються слова.</p> <p>20. Мовні ігри.</p> <p>21. Складання творів за коротким сюжетом.</p> <p>22. Складання творів за поданим початком.</p> <p>23. Складання творів за поданим кінцем.</p> <p>24. Складання творів за поданою серединою.</p> <p>25. Складання творів за питаннями.</p> <p>26. Олімпіада з української мови.</p> <p>27. Робота з текстом, в якому є порушення стильової єдності.</p> <p>28. Вправи з римування.</p> <p>29. Твори-мініатюри.</p> <p>30. Мовні загадки.</p> <p>31. У творчій лабораторії письменника.</p> <p>32. Письменники рідного краю.</p> <p>33. Виготовлення карток «Правопис префіксів».</p> <p>34. Мюзикл для молодших школярів з елементами словникових ігор «Пригоди чарівного словника».</p>	<p>документах.</p> <p>13. Екскурсія у відділення зв'язку.</p> <p>14. Виготовлення ребусів та інших ігор зі слів-термінів.</p> <p>15. Гра «Поле чудес».</p> <p>16. Назви птахів у фразеологізмах.</p> <p>17. Випуск газети «Любіть свою мову!».</p> <p>18. Створення «Чарівної книги Зими».</p> <p>19. Гра «Запозиченому слову — український відповідник».</p> <p>20. Складання діалогів за малюнками.</p> <p>21. Відгук на прочитану книгу.</p> <p>22. Мовні казки.</p> <p>23. Граматичні загадки.</p> <p>24. Відгук на побачену виставу.</p> <p>25. Олімпіада з української мови.</p> <p>26. Виготовлення граматичного лото.</p> <p>27. Мовні ігри.</p> <p>28. Складання творів із весняної тематики.</p> <p>29. Віршоутворення.</p> <p>30. Випуск газети «Юний</p>
---	--	---	--

<p>Шапочці».</p> <ul style="list-style-type: none"> •Гра «Казочки з помилками». •Мовні казки. <p>24. Заняття "На загадковій стежині"</p> <ul style="list-style-type: none"> •Гра «Розсиланні загадки». •Гра «Загадки-трафарети». <p>25. Заняття «Слова із незвичайною біографією».</p> <ul style="list-style-type: none"> •Бесіда про походження слів. •Гра «Слова-родичі». <p>26. Види словників. Презентації.</p> <p>27. Види енциклопедій.</p> <p>28. Альбом «Мовленнєві витинанки».</p> <p>29. Гра «Поле чудес».</p> <p>30. Гра «Щасливий випадок».</p> <p>31. Прем'єра вистави «Казка про ненаголошені голосні».</p> <p>32. Наш мовленнєвий вернісаж (виставка творчих робіт дітей).</p>			<p>мовознавець».</p> <p>31. Графічні творчі вправи.</p> <p>32. Історія рідного краю в географічних назвах.</p> <p>33. Письменники рідного краю.</p> <p>34. Підсумкове заняття гуртка «Родинне свято веселих випробувань».</p>
--	--	--	---

**Сценарій гри-драматизації за мотивами творів В. Сухомлинського
«Які на смак», «Там, де ховаються зірки» та «Дім для Рябка»**

Хід драматизації:

Ведуча 1: Ця історія трапилася влітку в одному українському селі.

(Грає весела музика, вибігає поросятко).

Поросятко 1: Привіт. А визнаєте – хто я ?

Замість носа – п'ятачок,

Замість хвостика – крючок.

Вмить калюжу віднайду,

Ще й друзів приведу. *(хрюкає, підстрибує навколо себе)*

- Де ж калюжу знайти? Може тут? Немає. А тут? *(заглядає навколо)*

Ведуча 2: Бо не було дощу, поросятко!

Сонце вкриється хмарками.

Дощ невидимий в імлі

Небо срібними нитками

Пришиває до землі. *(грає аудіо запис дощу, вибігає дитина-дощик)*

Дощ 2: Хто мене гукав?

Поросятко 2: Це я – поросятко. Мені калюжі потрібні.

Дощ 3: Мене просять, дожидають.

Наче гостя виглядають;

А з'явлюся – хвилюються

Та в захисток ховаються.

Танок «Дощик» (дівчатка-дощинки танцюють з султанчиками, після таночка розкласти калюжі)

Поросятко 3: О-о-о! Скільки калюж! Зараз всі порахую! Раз-2-5-1-9!
Всього дві!

Пес Рябка 1: Гав-гав-гав! Хто це тут рахує неправильно?

Я в дворі не ловлю гав,

Кажу грізно: «Гав-гав-гав!»

Пильно дім охороняю,

З Мишком книжки я читаю,

З крильця бачу двір увесь.

Хто я, діти? Звісно – пес!

Я – пес Рябко!

- Ось зараз, поросятко порахуємо правильно всі калюжі. 1-2-3-4-5. Всього 5 калюж. Зрозумів?

Поросятко 4: Звісно! А поки ми рахували – темно стало.

Синя ковдра є у ночі –

Укрива кого захоче,

Ще й співає колисанку:

- Спіть до ранку...

- Спіть до ранку...

- Ой! Що це з явилось на небі? Такі яскраві крапочки...

Пес Рябко 2: Це зірки, вони сягатимуть всю ніч. Мій друг Мишко дуже любить їх розглядати у підзорну трубу.

Поросятко 5: А які ті зірки? Великі чи маленькі?

Пес Рябко 3: З землі вони здаються нам маленькими, а насправді вони величезні як наша планета Земля.

Поросятко: А зірки тверді чи м'які?

Пес Рябко 4: Зірки бувають різні...

Поросятко 6: А найголовніше – які зірки на смак?

Ведуча 3: Рябко дуже здивувався, як це питати про смак зірок.

Пес Рябко 5: Зірки не їдять. Ними милуються. Дивись, які вони гарні, різнокольорові: з'являються лишень вночі і, коли нема хмарок на небі. Тоді їх вивчають люди, які називаються вчені-астрономи. Ось!

Вірш про зірки

Поросятко 7: Ну й розумний же наш песик!

Де такий і взявся!

Чи у школі де навчався?

Чи такий вже вдався?

Казку про зірки розкаже,

Про вчених-астрономів,
 Пісню всяку заспіва, -
 Дім охороняє.
 Звідки ж песик теє знає?
 Він книжки читає;
 І читає, й розбирає.
 Та на ус мотає.

Пес Рябко 6: Так ми з Мишком дуже любимо читати книжки про все на світі.

Книга всім потрібна, всім –
 І дорослим, і малим.
 Всіх і розуму навчить,
 А сама завжди мовчить.

Поросятко 8: Я теж хочу читати книжки і буду все знати про зірки. (тягне руки до книжки)

Пес Рябко 7: Як читати хочеш книжку,
 Спершу лапки слід помити!
(сїдають разом з книгою, розглядають картинки)
 Заходить хлопчик Мишко.

Мишко 1: Маю гарного я друга –
 Оце мій собака.

Та немає в нього будки –
 Треба майструвати. *(робить з частин будку. Стукає молотком...)*
 Будку гарну змайстрував –

Щоб Рябко дім охороняв. *(прив'язує собаку на ціп, уходить)*

Ведуча 4: Прив'язав Мишко свого собаку Рябка на ціп до нової будки.
 Лежить пес біля будки, сумує. В будку не заходить.

Пес Рябко 8: Не хочу я сидіти на ціпку:
 Хочу бігати, стрибати,
 З поросятком грати.
 А як прийде темна ніч –

Дім охороняти. У-у-у!

Мишко 2: (дивується) Чом мій пес Рябка не заходить в нову будку? Може ви знаєте, дітки?

Діти: Бо ти посадив його на ціп. А він же твій друг.

Мишко 3: А вірно. Краще я відв'язу Рябка. І він знову стане веселим.
(хлопчик відв'язує Рябка)

Пес Рябка 9: Добре тому – хто в своєму дому. (заходить у будку)

Ведуча 5: Ось так і жили вони разом: собака охороняв дім, поросятко не бігало по калюжах, а вивчало книжки, а Мишко про них піклувався.